

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวพันและปฏิบัติต่อหลักสัจจะในวัชรบัณฑิตชาดก

ในการวิเคราะห์หลักธรรมนี้ผู้วิจัยมุ่งแยกหลักธรรมที่มีในเรื่องของวัชรบัณฑิตชาดก โดยแยกเป็น ๘ ประการคือ (๑) ความหมายและความสำคัญของหลักสัจจะในวัชรบัณฑิต (๒) ประเภทของสัจจะ (๓) การบำเพ็ญสัจจะบารมี (๔) หลักการบำเพ็ญสัจจะบารมี (๕) ตัวอย่างตัวอย่างการตระปัดสัจจะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (๖) หลักธรรมที่เกี่ยวพันต่อหลักสัจจะในวัชรบัณฑิตชาดก (๗) หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อหลักสัจจะในวัชรบัณฑิตชาดก (๘) สรุป มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายและความสำคัญของสัจจะในวัชรบัณฑิตชาดก

ความหมายของสัจจะตามพจนานุกรม

คำว่า สัจจะนั้นในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ความจริงหรือความจริงใจ เช่น ทำงานร่วมกันต้องมีความจริงใจต่อกัน^{๔๖} หรือหากจะพิจารณาจากความหมาย คำว่า สัจจะ หมายถึง คำพูดจริง, คำสัตย์, ความจริงดังปรากฏในคำพูดที่ว่า คำพูดที่มีอยู่ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่าสัจจะ ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ให้ความหมายไว้ ๒ นัย คือ (๑) หมายถึง ความจริง โดยความจริงนั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ (ก) สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมุติ และ (ข) ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ และ (๒) หมายถึงความจริงคือจริงใจได้แก่ ความซื่อสัตย์ จริยวาจาได้แก่ การพูดความจริง และจริงการได้แก่การทำจริง^{๔๗}

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทยได้ให้ความหมายของสัจจะ ดังนี้ สัจจะ หมายถึง ความจริง หรือสิ่งที่มีอยู่จริงนั้น ท่านใช้คำในภาษาอังกฤษว่า “Reality” คำว่า Reality นั้นมีความหมายอยู่ ๒ ประการ คือ ๑) ความเป็นจริง หมายถึง ภาวะที่มีอยู่จริง ภาวะที่เป็นอย่างนั้นแน่แท้ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น ๒) สิ่งเป็นจริง หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้หรือไม่ได้ทางประสาทสัมผัส^{๔๘} ส่วนความหมายตามคำศัพท์ในภาษาบาลีนั้น คำว่า สัจจะ ใช้ใน

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๑.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๓.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๘๖.

อรรถถึง ๘ ความหมาย คือ (๑) หมายถึงพระนิพพาน (๒) หมายถึงอริยมรรค (๓) หมายถึงการงดเว้นคือการงดเว้นการกล่าวเท็จ (๔) หมายถึงการสยบหรือการสาปแช่ง (๕) หมายถึงการกล่าวคำจริงหรือวจีสังจะ (๖) หมายถึงความจริง (๗) หมายถึงอริยสัจ (๘) หมายถึงมิจฉาทิฎฐิ คือการมีความเห็นผิย้อมแสดงความจริงที่แตกต่างกัน^{๔๙} “สิ่งที่มีอยู่จริง คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง เป็นอยู่จริงจะมีสิ่งอื่นรับรู้ว่ามีอยู่จริง เป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตามก็มีอยู่และเป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั่นเอง สิ่งที่มีอยู่จริงบางอย่างอาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส บางอย่างอยู่นอกเหนือประสาทสัมผัส

ความหมายของสัจจะที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกได้อธิบายความหมายของคำว่าสัจจะ เอาไว้ว่า สัจจะคือความจริงอันเป็นความจริงที่เกี่ยวกับการสอน ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า “การสอนตรงไปตรงมา หรือ การกล่าวพูดความจริงอย่างเปิดเผยนั่นเอง พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้โดดเด่น ในมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเนื่องด้วยการกล่าวความจริงที่เป็นประโยชน์ ถูกกาล เป็นธรรม เป็นวินัย การกล่าวลักษณะการสอนตรงเข้าหาความจริงนั้น อาจกล่าวสั้นว่า “การสอนตรงไปตรงมา หรือ การกล่าวพูดความจริงอย่างเปิดเผยนั่นเองพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้โดดเด่น ในมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเนื่องด้วยการกล่าวความจริงที่เป็นประโยชน์ถูกกาล เป็นธรรม เป็นวินัย การกล่าว ถูกกาล (กาลวาที) กล่าวความจริง (ภูตวาที) กล่าวเป็นประโยชน์ (อัตถวาที) กล่าวเป็นธรรม (ธัมมวาที) กล่าว เป็นวินัย (วินัยวาที)”^{๕๐} ซึ่งเราอาจจะสังเกตได้ว่าหลักการบัญญัติพระวินัยนั้นโดยจุดมุ่งหมาย คือ “ให้มีความประพฤติเสมอกันและเป็นแนวเดียวกันเพื่อให้เกิดความสงบสุขในหมู่คณะในพระพุทธศาสนาได้จัดการรักษาสัตย์ไว้ในศีลเป็นองค์ที่ ๔ แห่งเบญจศีลในธรรมจริยา ส่วนวจีสัจจัตเป็นองค์ต้นและเป็นองค์ที่ ๓ แห่งอภิสัจจิกมรรคโดยนัยนี้ ชนผู้ขาดความสัตย์ จักเป็นผู้มีศีล จักเป็นธรรมจารี จักเป็นอริยบุคคลหาได้ไม่”^{๕๑} จากความหมายที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า สัจจะ ตามทัศนะทางพระวินัยคือ หลักการประพฤติตน ให้เป็นชื่อสัตย์สุจริต และปฏิบัติตนให้ตรงต่อกฎเกณฑ์และระเบียบของหมู่คณะนั่นเองโดยการไม่ ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นมีความประพฤติเสมอกันเป็นแนวเดียวกัน

ความหมายของสัจจะที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎกได้อธิบายความหมายของคำว่าสัจจะเอาไว้ว่าคำว่าสัจจะ ศัพท์ในคำทั้งหลายมีคำว่า สจฺเจ จิตฺตา สมณพฺราหฺมณา ว่าสมณะพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะก็ดี เป็นต้น

^{๔๙} พระมหาสมปอง ปุทธิโต, คัมภีร์อภิสัจจิกมรรค, (กรุงเทพมหานคร ประจวบวงษ์พันธุ์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๗๓.

^{๕๐} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๖๐/๒๒๓.

^{๕๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุขเล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕.

ถือเอาในวิริตัส (จริงทางวิริต) มหาภูิกว่า “วิริตัสจะ” ได้แก่ มุสาวาทวิริต (เว้นจากพุทเทจ) เพราะสัจจะ ศัพท์ไม่ออกไปในวิริตข้ออื่นๆ ส่วนที่บางอาจารย์ว่า วิริตัสจะ ได้แก่สมาทานวิริต (เว้นตามที่สมาทาน) นั้น เพียงการสมาทานยังมีสัจจะ การไม่ทำผิดสมาทานจึงเป็น สัจจะ แต่นั่นเป็นปณิญาสัจจะ (คือรักษาให้จริงตามปณิญา) ก็คือ มุสาวาทวิริตนั่นเอง^{๕๒} ในคถาสูตร พระองค์ได้ตรัสถึงความหมายของสัจจะ แต่อธิบายถึงอริยสัจว่าอริยสัจ เป็นจริงแท้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ คือ ทุกข์ อริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจอริยสัจ ๔ ประการนี้เป็นของจริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น

เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัจ ดังคำที่ว่า ตสมฺมา อริยานํ สจฺจานิ ความว่า สัจจะทั้งหลายเหล่านั้นเป็นของแท้ ไม่เป็นโดยประการอื่น เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า สัจจะ ของพระอริยะทั้งหลาย ก็เพราะอริยะทั้งหลายย่อมไม่แทงตลอดสัจจะทั้งหลายที่แปรผันเป็นอย่างอื่น โดยความจริงของพระอริยะ^{๕๓} ความว่า “สจฺจานํ จตุโร ปทา บรรดาสัจจะเหล่านั้นแม้ทั้งหมดจึงเป็นวิริตัสจะ อันมาแล้ว (ในพระบาลี) ว่าบุคคลพึงกล่าวคำสัตย์ ไม่พึงโกธ เป็นต้นก็ตาม เป็นสมมุติสัจจะอันต่างโดยสัจจะ เป็นต้นว่า เป็นพราหมณ์จริง เป็นกษัตริย์จริง “ก็ตามเป็นทฤษฏีสัจจะ (โดยนัย) ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า”^{๕๔} สัจจะ ในสุดคบท โดยมีหลายนัยมีว่า คำสัตย์แท้เป็นวาจาไม่ตายสัจจะ แลดีกว่ารสทั้งหลาย. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ อันเป็นอรรถและธรรมว่า เป็นสัตบุรุษ และว่าสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ ประกาศโทษของธรรมที่ตรงกันข้ามกับสัจจะ โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ผู้มักพูดเท็จล่วงธรรมเอกเสย และว่าผู้พูดคำอันไม่เป็นจริง ย่อมเข้าถึงนรกแล^{๕๕}

ความหมายของสัจจะที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก ได้อธิบายความหมายของคำว่าสัจจะเอาไว้ว่าในกถาวัตถุพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า ธรรมใดมีปัจจัยไม่มีปัจจัยเป็นสังขตะ เป็นอสังขตะ เป็นของเที่ยง ไม่เที่ยง มีนิमित ไม่มีนิमित ธรรมเหล่านั้นบัณฑิตไม่พึงถือเอาด้วยสมมุติสัจจะ เพราะความที่ตนคือสภาวะแต่ละอย่างนั้นสภาวะใดมีอยู่จริงนั้นแหละได้เชื่อ ว่า ปรมัตตะ เพราะความประจักษ์ชัดแก่ตนเอง แก่ตัวสภาวะนั้น คือหมายถึงจิต เจตสิก รูปและ พระนิพพาน สภาวะใดมีอรรถอันเป็นจริงและอรรถอย่างอื่นนั้น ชื่อว่าปรมัตตสัจจ^{๕๖} ชื่อว่าสัจจะย่อมเป็นหนึ่งเดียว พระพุทธเจ้าทั้งหลายมี

^{๕๒} บ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๕/๘๓.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๔๖.

^{๕๔} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๘/๓๔-๓๘.

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕๖/๓๔๕.

^{๕๖} อภิ.ก. (ไทย) ๔/๑/๓๐.

ถ้อยคำไม่เป็นสอง มีพระวาจา ไม่เป็นโมฆะ ถ้อยคำอันไม่เป็นจริงไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระคำรัสของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุดเป็นพระคำรัสที่เที่ยงแท้แน่นอน การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า สัจจะมี ๔ ประการ คือ ๑. ทุกขสัจจะ ๒. สมุทัยสัจจะ ๓. นิโรธสัจจะ ๔. มัคคสัจจะ^{๕๗} การบัญญัติธรรมที่เป็นของจริงว่า “สัจจะ” ก็มี ๔ ตามจำนวนธรรมเหล่านี้ในกถาวัตถุได้อธิบายความหมายของสัจจะ ไว้ว่า บัณฑิตพึงทราบความนี้ว่า ทเว สจฺจานิ อภฺขาสิ สมฺพุทฺธ วทตฺวโร สมฺมุติ ปรมตฺถนฺจ ตฺติยํ นุปฺลพฺภติ บรรดาผู้กล่าวกถาทั้งหลาย พระสัมพุทธะผู้ประเสริฐ ได้ตรัสบอกแล้ว ซึ่งสัจจะ ๒ คือ สมมุติสัจจะ และ ปรมัตถสัจจะ ไม่ตรัสบอกสัจจะที่ ๓ ว่าเป็นสภาวะที่ยังเห็นได้^{๕๘}

ความหมายของสัจจะตามทัศนะของปัจเจกบุคคล

ความจริงที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตนต่อสิ่งต่างๆ ด้วยความจริงใจ อย่างตรงไปตรงมาแม้กับตนเองและบุคคลอื่น และการปฏิบัติตนให้เข้าถึงซึ่งสิ่งที่เป็นจริงนอกเหนือที่จะสัมผัสได้ แนวความคิดเรื่องสัจจะ นอกจากจะเป็นทัศนะที่จำเป็นต่อมนุษย์แล้ว แต่เพื่อความเข้าใจที่แจ่มชัด ผู้วิจัยจึงมุ่งกล่าวถึงความหมายของสัจจะตามทัศนะของปัจเจกบุคคลทางด้านศาสนา ดังนี้

สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้กล่าวถึงว่าสัจจะ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริง จะมีสิ่งอื่นรับรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตามที่มีอยู่และเป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั้นเอง สิ่งที่มีอยู่จริงบางอย่างอาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสสิ่งที่มีอยู่จริงหรือความเป็นจริงในพระพุทธศาสนา ก็คือสัจจะธรรมนั่นเอง ที่เรียกสิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงนั้นว่า “สัจจะ” ซึ่งแปลว่า ความจริง^{๕๙}

พระพรหมมุนี (พิมพ์ ฐมฺมธโร) ได้กล่าวถึงสัจจะในหนังสือสากศาสนาไว้ว่า สัจจะหมายถึงความจริงอันเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้เป็นอมตะดังที่ทุกคนเสมอว่า ความจริงเป็นสิ่งไม่ตาย คำว่าความจริง คือ ความดี ความแท้ สิ่งประเสริฐ หรือแก้ว เป็นสิ่งที่สังคมปรารถนา บุคคลที่ดีหรือประเสริฐจะต้องทำดี มีสัจวาจา คือพูดอย่างไรจะต้องทำอย่างนั้น เช่นพระพุทธเจ้า พระองค์จะทรงทำตามทีพระองค์ตรัส (ยถาว่าที ตถากาโร) การพูดกับการกระทำจะต้องตรงกันเสมอ^{๖๐} สัจจะหมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ละข้อคือความจริงทั้งหมดลักษณะพระพุทธศาสนาจะต้องได้พบความจริง ได้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง โดยทำใจเป็นกลางไม่คัดค้านหรือยอมรับ แต่

^{๕๗} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๐๑/๑๘๔.

^{๕๘} อภิ.ก. (ไทย) ๔/๒๒/๓๐.

^{๕๙} สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕๑.

^{๖๐} พระพรหมมุนี (พิมพ์ ฐมฺมธโร), สากศาสนา ภาค ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๔๕๑.

ให้พิจารณาเหตุผลให้เข้าใจถูกต้องจึงจะเป็นความจริง ให้เห็นจริง เข้าใจจริง แม้ในข้อใดข้อหนึ่งก็จะพบลักษณะของพระพุทธศาสนาคือความจริง^{๖๑} สัจจะ หมายถึง สภาพความเป็นจริง หรือสิ่งที่เป็นจริงนั้น คือ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้สูดดม รสที่ได้ลิ้ม โผฏฐัพพะที่ถูกต้อง ธรรมคือเครื่องที่นึก ย่อมมีอยู่เป็นจริง คือ ธรรมที่เป็นอยู่จริงตามธรรมดา^{๖๒}

พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของสัจจะในหนังสือพุทธธรรมไว้ว่า คำว่า สัจจะ ที่หมายถึงความจริงนั้น คือการเข้าใจสภาพแท้จริงของมนุษย์และธรรมชาติที่มีอยู่ปรากฏอยู่จริงแล้วดำเนินชีวิตไปตามสภาพนั้น ความเข้าใจธรรมชาติผิดไปจากความจริง จะทำให้หลงคิดวัตถุธาตุสิ่งของต่างๆ ทำให้เห็นผิดเป็นถูกทำให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องความคิดและนำไปสู่การวิวาทต่อสู้กัน แย่งแย่งทะเลาะวิวาทกันทั้งในเรื่องวัตถุธาตุ ภัยอันตราย ชื่อเสียง ถ้าคนเราเข้าใจในหลักความจริง หรือที่เรียกว่า สัจจะ แล้วเว้นจากตัณหา มานะ และทิฐิที่ผิด ดำเนินชีวิตด้วยความรู้สึกว่ามีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน เว้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง และมองเห็นทุกคนเป็นเพื่อนทุกข์ที่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งสิ้น ก็มองเห็นสัจจะความจริงที่มีอยู่ในสภาวะทั้งปวง เท่านั้นโลกก็เกิดความสงบสุขได้^{๖๓}

พระเมธีกิตติโยค (พิน กิตติปาโล) ได้กล่าวถึงสัจจะในวิสุทธิมรรคไว้ว่า “สัจจะทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อริยสัจ เพราะเป็นธรรมที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น แหว่งตลอดซึ่งสัจจะเหล่านี้ เหตุนี้ สัจจะทั้งหลายนี้เรียกว่า “อริยสัจ” อีกนัยหนึ่ง เรียกว่า อริยสัจ เพราะเป็นสัจจะของพระอริยะก็ได้ ดังบาลีว่า “ตถาคคเป็นพระอริยะในโลกกับทั้งเทวโลกในหมู่มสัตว์กับทั้งสมณะพราหมณ์ ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์ เพราะเหตุนี้ สัจจะทั้งหลายนี้ (ของตถาคค) จึงเรียกว่า “อริยสัจ” เพราะเป็นของจริงแท้ไม่เท็จ ไม่ลวง ไม่เป็นอื่น”^{๖๔}

สมเด็จพระเทพรัตนสุตาฯ ได้ทรงกล่าวถึงความหมายของสัจจะในพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “สัจจะคือการกล่าวไม่ผิดจากความเป็นจริง มีรส คือ การกระทำสภาวะความเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏ คือ ความดี ความถูกต้อง มีพื้นฐาน คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม เป็นธรรมผูกพันความสามัคคีในระหว่างมิตรให้สนิทสนมมั่นคง ถ้าขาดสัจจะแล้ว ความสามัคคีย่อมเป็นไป

^{๖๑}พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), อิสระแห่งชีวิตและการอยู่เหนืออำนาจของจิตใจ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป), หน้า ๑๑.

^{๖๒}สมเด็จพระญาณสังวร, (สุวฑฺฒโน), ลักษณะของพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕๑.

^{๖๓}พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), พุทธธรรม ภาค ๑ ตอนที่ ๑-๒, หน้า ๕๔๔.

^{๖๔}พระเมธีกิตติโยค (พิน กิตติปาโล), วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๑), หน้า ๕๔-๕๕.

ไม่ได้”^{๖๕} ดังนั้น สัจจะ จึงหมายถึงการพูดความจริงโดยไม่โกหกคนอื่นเพื่อประโยชน์ของตน แม้ในพุทธวงศ์ก็เน้นการพูดความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงจากความเป็นจริง อุปมากับดาวประกายพริ้วที่โคจรไปตามธรรมชาติ ไม่เบี่ยงเบน จึงทำให้เข้าใจได้ว่าการพูดความจริงนี้ หมายถึงการพูดถูกต้องตามสัจธรรม คือความจริงแห่งธรรมชาตินั่นเอง

สรุปได้ว่า สัจจะในความหมายของพระอภิธรรม คือสภาวะที่ปรากฏอยู่ เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา หรืออำนาจของสิ่งใด เป็นการหยั่งรู้สัจธรรม เป็นสภาวะธรรมที่แท้ ของธรรมชาติ คือสิ่งที่ เป็นความจริงในตนเองโดยสภาวะธรรมของสิ่งนั้น ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๓.๒ ประเภทของสัจจะ

สัจจะ^{๖๖} ได้แบ่งออกเป็นหลายประเภท หรือหลายหมวดหมู่ แบ่งเป็น ๒ บ้าง ๓ และ เป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๓.๒.๑ สัจจะ ๒ ประเภท คือ

(๑) สมมติสัจจะ หรือโลกียสัจจะ ความจริงโดยสมมติ หรือความจริงตามบัญญัติจริงโดยสมมติกันขึ้นมา

(๒) ปรมัตถสัจจะ หรือโลกุตตรสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ หรือความจริงที่เหนือโลก นอกจากนี้สมมติสัจจะยังแบ่งออกเป็น ๒ คือ ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ หรือ หรืออรรถบัญญัติ และปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติ สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ คือจริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ ในอภิธรรมมัตถสังคหบาลีว่า ตโต อวเสสา ปญญตฺติ วา ปน ปญญาปิยตฺตา ปญญตฺติ ปญญาปนโต ปญญตฺติ จ ทฺวิธา โหติ แปลว่า สมมติสัจจะมี ๒ ประเภท คือปัญญาปิยัตตาบัญญัติ หรืออรรถบัญญัติ ๑ ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติ ๑ คือ

(๑) ปัญญาปิยัตตาบัญญัติ หรืออรรถบัญญัติ หมายถึง การบัญญัติความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยถือเอาเนื้อหาหรือเนื้อหาของสิ่งนั้นเป็นหลักในการสร้างคำขึ้นมาออกเสียงเรียกชื่อ เพื่อจะรู้ความหมายหรือทดแทนเนื้อหาของสิ่งนั้น กล่าวคือ การบัญญัติตามใจความโดยถือเอาอรรถของสิ่งที่ต้องการจะกล่าวถึงเป็นหลักในการบัญญัติ เพื่อให้เกิดความเข้าใจโดยเนื้อหา ท่านจึงเรียกบัญญัตินี้ว่า “อรรถบัญญัติ” เมื่ออรรถบัญญัติเกิดขึ้นแล้วหลังจากมนุษย์ก็สร้างภาษา สร้างคำ สร้างวลีขึ้นเพื่อสมมติเรียกอรรถบัญญัตินั้นเป็นชื่อต่างๆ การสร้างชื่อต่างๆ นี้ ท่านเรียกว่า “นามบัญญัติ”

^{๖๕} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบาภิเษกในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๑๐๕-

(๒) ปัญญาปนโตบัญญัติ หรือนามบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่ไม่ได้อาศัยเนื้อความเรียกแต่อาศัยเสียงของผู้พูด คือ นามที่ผู้พูดส่งเสียงออกมา เช่น โค ช้าง ม้า เป็นต้น หมายความว่า นามบัญญัติ เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมาในลักษณะเป็นนาม ชื่อคำวลีหรือเป็นสัญลักษณ์อื่นใดที่สามารถสื่อความหมายของอรรถบัญญัติได้^{๖๖} ตามที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องสัจจะมี ๒ ประเภท คือ สมมติสัจจะ ประมัตตสัจจะ และสมมติสัจจะยังแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ อัคตบัญญัติ และปัญญาปนโตบัญญัติ ดังกล่าวแล้ว

๓.๒.๒ สัจจะ ๓ ประเภท

สัจจะ ๓ ประเภท ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึง สัจจะ และสัจจะที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ในการสร้างคุณธรรมในส่วนของสัจจะ เพื่อที่จะบรรลุถึงจุดหมายที่ต้องการ ดังนี้

(๑) สัจจะบารมี หมายถึง การบำเพ็ญความจริงอันเป็นสัจจะขั้นต้น ขั้นสามัญ ธรรมดาที่พบอยู่โดยทั่วไป เช่น พูดความจริง ไม่กล่าวคำเท็จหลอกลวงผู้อื่น รักษาสัจจะความจริงใจในระดับพื้นฐาน ทำผิดก็ยอมรับผิด เป็นต้น^{๖๗}

(๒) สัจจะอุปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญสัจจะความจริงที่สูงกว่าธรรมหรือขั้นสามัญอันสามัญชนนั้นจะทำได้ยาก ผู้ที่มีจิตมุ่งมั่นจริงๆ จึงจะทำได้ แม้จะต้องเสียทรัพย์สมบัติหรืออวัยวะเพื่อที่จะรักษาความสัตย์ เป็นต้น^{๖๘}

(๓) สัจจะปรมัตตบารมี หมายถึง การบำเพ็ญสัจจะขั้นสูงกว่า สัจจะอุปบารมี หรือ เป็นการบำเพ็ญสัจจะที่ยิ่งยวดโดยมีจิตมุ่งมั่นจริงๆ จนกระทั่งเสียสละได้แม้แต่ชีวิต อุทิศเพื่อความจริงได้^{๖๙} นอกจากนี้ สัจจะ ๓ ประเภทหรือ สัจจะทางพฤติกรรมมีกายสัจจะ(จริงทางกาย) วจิตสัจจะ(จริงทางคำพูด) และมโนสัจจะ(จริงใจ) ดังนี้ (๑) กายสัจจะ คือ เป็นความจริงอีกประเภทหนึ่งที่ควรกล่าวถึงนั้นได้แก่ การกระทำทางกายที่แท้จริง ไม่ทำอย่างมีมายาเช่นการทำงานตั้งใจจะให้เสร็จเมื่อยังไม่สำเร็จก็ไม่เลิก เรียกว่าจริงทางกาย (๒) วจิตสัจจะ คือ การพูดความจริง หรือกล่าวคำสัตย์จริงไม่เหลวไหล เป็นคำพูดที่มีสุภาพิต เป็นคำอ่อนหวาน ไม่กล่าวคำหยาบ แต่เป็นคำพูดที่มีสาระ ก่อให้เกิดประโยชน์ เป็นคำพูดที่กล่าวถูกกาล สมานสามัคคีและมีประโยชน์ พูดอย่างต้องทำ

^{๖๖}มหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับภาษาไทย, หน้า ๑๘๔.

^{๖๗}เกษม บุญศรี, บารมีสาธิต, บารมีสาธิต. ธนบุรี : ประยูรวงศ์. ๒๕๑๓), หน้า ๒๔๒.

^{๖๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๖๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

อย่างนั้น และ (๓) มโนสังขะ คือ การมีสังขะในทางด้านจิตใจ เป็นผู้ที่มีความซื่อตรง ไว้วางใจได้ มีความรักดีต่อผู้ที่ตนนับถือ หรือบุคคลผู้ที่มีคุณแก่ตน เป็นต้น”^{๗๐}

สังขะ ๓ ประเภท คือ สังขะบารมี สังขะอุปบารมี สังขะปรমัตตบารมี และกายสังขะวิสังขะ มโนสังขะ ดังกล่าวแล้ว

๓.๒.๓ สังขะ ๔ ประเภท คือ สังขะ ๔ ประเภท

ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาถึง ปรมัตตสังขะและอริยสังขะ ปรมัตตสังขะ ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ดังนี้

(๑) จิต กล่าวคือ เป็นนามธรรมเป็นสภาวะธรรมหรือสังขตธรรม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย สิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นก็เพราะมีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ก็มีเหตุปัจจัยที่ทำให้ตั้งอยู่ และเมื่อดับหรือเสื่อมสลายก็เพราะมีเหตุปัจจัยที่ทำให้แตกดับ ในลักษณะเช่นนี้เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ หรือลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง จึงเรียกสิ่งนั้นว่าสภาวะธรรมหรือสังขตธรรมจิต เป็นธรรมชาติโดยอมรรฐารมณ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ธรรมชาตินั้นเรียกว่าจิต ในอภิธรรมมัตตสังคหฎีกาได้ให้ความหมายของจิตไว้ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่ารรฐารมณ จิตเป็นสิ่งที่จริงเป็นปรมัตตธรรม”^{๗๑}

(๒) เจตสิก กล่าวคือ เป็นปรมัตตธรรมที่เป็นสภาวะธรรมหรือสังขตธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยเพื่อทำหน้าที่เข้าประกอบจิต หรือปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะเป็นไปตามเจตสิกที่เข้าปรุงแต่งนั้นพุทธปรัชญานิยามความหมายของเจตสิก ไว้ดังนี้ “ธรรมชาติที่ชื่อว่าเจตสิกเพราะอรรถว่า มีในจิต โดยมีความเป็นไปเนื่องด้วยจิตนั้น อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติประกอบในจิต ชื่อว่าเจตสิก”^{๗๒}

(๓) รูป กล่าวคือ เป็นปรมัตตสภาวะอย่างหนึ่งที่จัดเป็นสังขตธรรมเช่นเดียวกับจิตและเจตสิก เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย จิต เจตสิก เป็นนามธรรม แต่รูปมิใช่นามธรรม รูปในที่นี้จึงหมายถึงรูปธรรม ซึ่งได้แก่สรรพสิ่งทั้งหลายที่กินได้ในอากาศได้หรือหมายถึงสิ่งที่ป็นสารในความเข้าใจโดยทั่วไป แต่ในพุทธปรัชญาได้ให้นิยามความหมายของคำว่า รูป หรือรูปธรรมไว้ดังนี้ กล่าวคือในปรมัตตทีปฎีกาให้นิยามว่า ธรรมชาติที่แตกดับหรือเสื่อมสลายไปเรียกว่า รูป ในอภิธรรมมัตตสังคหฎีกาให้นิยามว่าธรรมชาติที่ชื่อว่ารูป

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓.

^{๗๑} บุญมี เมธางกูร,วรรณสิทธิ์ ไวกยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริเภทที่ ๑ ตอนที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๒๖.

^{๗๒} มหามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อภิธรรมมัตตสังคหฎีกาและอภิธรรมมัตตวิถาวินฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, หน้า ๒๑.

เพราะอรรธว่าแปรผัน (สลาย) อธิบายว่ายอมถึงความวิการด้วยวิโรปจย มีเย็นและร้อน เป็นต้น หรืออันวิโรปจยมีเย็นและร้อน เป็นต้น ให้ถึงความวิการฯ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ย่อมแปรผันเพราะเย็นบ้าง ย่อมแปรผันเพราะร้อนบ้าง ดังนี้^{๗๓}

(๔) นิพพาน กล่าวคือ เป็นปรมัตถธรรมที่เรียกว่า จิต เจตสิก รูปที่กล่าวผ่านมาแล้ว ถือเป็นสังขตธรรม เพราะเหตุที่สภาวะธรรมทั้ง ๓ นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ส่วนปรมัตถธรรมที่เรียกว่านิพพานเป็นนามธรรม และเป็นสิ่งที่มีอยู่ในลักษณะเป็นอสังขตธรรม คือไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ปรุงแต่งขึ้น^{๗๔} คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลี ให้คำอธิบายว่า “ธรรมชาติที่เรียกว่านิพพานเพราะอรรธว่า ออกจากคณาที่ท่านเรียกว่า วาเน เพราะร้อยรัดคือเย็บไว้ ซึ่งภพน้อยและภพใหญ่ หรือเพราะอรรธว่า เป็นเครื่องดับไฟ คือราคะ เป็นต้น”^{๗๕} อริยสัจจะ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและ มรรค หรือ ทุกข์สัจจะ สมุทัยสัจจะ นิโรธสัจจะ และมรรคสัจจะ รวมเป็น ๔ ประเภท

สรุปได้ว่า จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องสัจจะหรือการรักษา การสำรวมและ การกล่าวแต่ความจริงนั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สามารถพบเห็นอยู่เป็นจำนวนมาก และประการสำคัญที่สุดก็คือการรักษาสัจจะนี้ถือได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติอันยิ่งยงอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่พระพุทธศาสนาถือว่าหากมีการปฏิบัติดังเช่นนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการรอบการสร้างความดีได้ โดยกรอบแนวคิดดังกล่าวชื่อว่า บารมี หมายถึงแนวทางในการสั่งสมความดีและการตามรักษาความสัตย์ หรือความจริงใจต่อคำพูดนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการสร้างหรือการบำเพ็ญบารมีอย่างหนึ่งที่มีปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๓.๒.๔ จุดมุ่งหมายของสัจจะ

จุดมุ่งหมายของสัจจะนี้ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความจริง คือ เป็นสิ่งที่ผู้รู้สามารถปฏิบัติตามแล้วเกิดเห็นความเป็นจริงที่แฝงอยู่โดยความจริงที่เห็นประจักษ์นั้น อาจเป็นความจริงที่เป็นเพียงขั้นสมมติบัญญัติของโลกหรืออาจเป็นความจริงขั้นปรมัตถ์ที่พ้นโลกก็ได้ ฉะนั้นการที่พุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงความจริงขั้นสมมติและขั้นปรมัตถ์นั้น สามารถแยกประเด็นแห่งจุดมุ่งหมายได้ดังนี้ คือสัจจะในระดับสมตินั้นเป็นความจริงแบบที่รู้จักกันโดยทั่วไปหรือความจริงที่เป็นอยู่ตามปกติและเป็นเครื่องให้เข้าใจกันโดยง่าย ความจริง

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๑.

^{๗๔} ลลนา อัสวรุ่งนรินทร์, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสัจจะในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๘๖.

^{๗๕} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมัตถวิธานิฎฐิกลฉบับแปลเป็นไทย, หน้า ๒๒.

ในระดับสมมตินี้มีเพื่อลดปัญหาดังต่อไปนี้ (๑) เพื่อให้เป็นคนมองโลกในแง่ดี คือ การที่มนุษย์มองเห็นความจริงที่ปรากฏในโลกแล้วเกิดความเข้าใจตามความจริงและตามที่มันควรจะเป็น ก็สามารทำให้มนุษย์มองโลกที่เขาอยู่ให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น ไม่มองโลกในแง่ร้าย (๒) เพื่อให้ไม่เอาเปรียบคนอื่น คือ เมื่อมองเห็นคนอื่นหรือสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เราก็จะทำให้เป็นคนไม่พยายามเอาเปรียบคนอื่น นั่นก็เป็นเพราะเขามองเห็นความเป็นจริงระดับสมมติที่มีปรากฏให้เห็นอยู่ในโลกที่เขาประสบอยู่ (๓) ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคม คือ เมื่อคนทุกคนมองเห็นความเป็นจริงเพียงสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นในสังคมแล้วก็ไม่คิดทำลาย ไม่เห็นแก่ตัว ด้วยการทำตามกฎเกณฑ์ที่สังคมบัญญัติขึ้น ทำตัวให้เป็นประโยชน์ (๔) ส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม และทำให้สังคมและประชาชนไม่ทำลายเบียดเบียนกันและกันก่อให้เกิดสันติสุขขึ้น (๕) เพื่อพัฒนาไปสู่ความจริงระดับปรมาตม์ คือ เมื่อคนทุกคนได้มองเห็นความเป็นจริง ขึ้นสมมติที่โลกบัญญัติขึ้นแล้วก็จะเชื่อว่าเป็นบันไดพัฒนาไปสู่ความเป็นจริงที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้นคือพัฒนาไปสู่ความเป็นจริงขั้นสากล เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เป็นจริงอยู่อย่างนั้นตลอดไป^{๗๖}

๓.๒.๕ ความสำคัญของสมมติสัจจะ

ในทัศนะของพุทธศาสนานั้นเชื่อว่าโลกและชีวิตเป็นสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หมายความว่า ทั้งโลกและชีวิตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการประชุมแห่งเหตุปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยแตกสลายไป ความดับก็จะเกิดขึ้นตามมาอย่างแน่นอน ดังนั้นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงให้ผู้ศรัทธารู้ถึงความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกชีวิต คือสิ่งให้รู้ว่าโลกและชีวิตที่มีขึ้นได้ก็เพราะเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยแตกสลายหรือดับไป โลกชีวิตก็แตกสลายไปด้วยเช่นกัน เพราะทุกสิ่งเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เป็นทุกข์และอนัตตา

การตั้งใจที่จะกระทำอย่างจริงจังในเรื่องที่ดั่งาม อะไรที่เป็นความดีความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ เราก็มีความตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้น ตั้งใจมั่นคงเข้มแข็งขึ้น ปลูกกำลังใจให้เกิดขึ้น ไม่ใช่ทำเพียงสักแต่ทำพอผ่านพ้นไป หรือว่าทำเพราะคนอื่นบังคับให้เราทำ เราจะต้องทำด้วยความตั้งใจของเราเอง บอกกับตัวเองว่าจะทำสิ่งนี้ๆ แล้วก็ทำเรื่อยๆ ไป^{๗๗}

^{๗๖} พระมหาพนวินทร์ ปุริสุตโตโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังขธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๗๗} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐.

ในขณะที่ทำนั้นก็ไม่หยุดจากความตั้งใจว่าจะทำ ยังมีความตั้งใจอยู่อย่างมั่นคง แล้วก็ทำ
ทุกเวลาที่เรานึกได้ อาจจะเผลอไปบ้าง ประมาทไปบ้าง แต่พอนึกขึ้นได้เราอาจต้องเอาจริงเสียที่
ความสำคัญของสัจจะในระดับสมมติสัจจะ เท่าที่สังเกตและประมวลได้มีดังนี้

๑. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสังคม คือ การมีความสัมพันธ์กับคนอื่นชุมชน สังคม
และสิ่งแวดล้อมทางสังคม หลักที่จะบ่งชี้ถึงพัฒนาการทางด้านสังคมนี้ได้ มนุษย์จำเป็นต้องมี
ความเข้าใจในสัจจะขั้นสมมติก่อน เพราะการดำเนินชีวิตร่วมกันกับคนอื่นและสิ่งอื่นนั้น สัจจะขั้น
สมมติหรือสมมติบัญญัติมีมาก เช่น ภาษา ตำแหน่ง และหน้าที่ เป็นต้น ซึ่งบุคคลจำเป็นต้องให้
ความสำคัญและเรียนรู้เพื่อความอยู่เป็นสุขสมบูรณ์ในปัจจุบันด้วย

๒. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางอารมณ์ คือ เมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับคนอื่นและ
สิ่งอื่นแล้ว การมีจิตใจที่ดีหรือมีคุณภาพ เช่น มีจิตใจที่ประกอบด้วยความรัก ความเป็นเมตตาเป็น
ต้น ก็มีความจำเป็นเหมือนกัน เพราะการมีสุขภาพจิตที่ดีงามก็เป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งที่จะต้องให้
เกิดขึ้น เพราะให้ความสำคัญแก่สัจจะขั้นสมมติ

๓. ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสติปัญญา คือ การพัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะ
กำลังของความรู้ความสามารถ แต่ความรู้ความสามารถจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะกำลังของสติปัญญา
ในการที่จะรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง

ดังนั้น สัจจะขั้นสมมติ จึงเป็นความรู้ที่ทุกคนสมควรจะพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในตน
เพราะว่าถ้าทุกคนเข้าใจและให้ความสำคัญแก่สัจจะขั้นสมมติหรือความจริงขั้นบัญญัติแล้ว
การพัฒนาทางสังคม การพัฒนาทางอารมณ์ และการพัฒนาทางสติปัญญาก็ย่อมเกิดขึ้นได้

การรักษาสัจจะ เป็นการสร้างอุปนิสัยที่ดีให้เกิดขึ้นใจจิตใจตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
ด้วยวาจาที่ไม่จริงทำให้ผู้อื่นเชื่อถือในวาจาและเป็นที่ไว้วางใจแก่บุคคลอื่นด้วยทั้งยังเป็นการเตรียม
พร้อมที่จะเข้าใจถึงเหตุและผลในการประพฤติปฏิบัติเพื่อที่จะนำไปสู่การกระทำสิ่งที่ดีงามและมี
คุณค่าต่อไป

๓.๒.๖ ประโยชน์ของสมมติสัจจะ

สมมติสัจจะเป็นความจริง (สัจจะ) ที่เกิดขึ้นจากคนเป็นผู้กำหนดขึ้น บางครั้งพบว่า
การสมมตินั้นแตกต่างกันออกไปในแต่ละกลุ่มของคน เป็นเพราะกลุ่มคนเหล่านั้นมีภาษาที่ใช้
แตกต่างกัน เช่นวัดอุษัณห์หนึ่งของคนไทยใช้สำหรับเขียนหนังสือ คนไทยสมมุติเรียกวัดอุษัณห์นี้ว่า
ปากกา แต่ฝรั่งสมมุติเรียกวัดอุษัณห์เดียวกันว่า Pen ตัวอย่างในลักษณะนี้มีมากมายจนทำให้เราทราบ
ชัดว่า สมมติสัจจะเป็นสัจจะที่ถูกบัญญัติขึ้น มีพื้นฐานอยู่บนการยอมรับและใช้ร่วมกันกับของคน
บัญญัติทั้งหมดมีอยู่มากมายเหลือที่จะคณานับ เมื่อบุคคลกระทบกับบัญญัติที่ดีก็ชอบใจ กระทบกับ
บัญญัติที่ไม่ดีก็ไม่ชอบใจดังนี้ เป็นต้น

การที่มนุษย์สร้างบัญญัติขึ้นมาในรูปแบบของภาษาไม่ว่าจะเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน หรือสัญลักษณ์ต่างๆ อย่างใดก็ตาม ก็เพื่อนำมาเป็นเครื่องมือสื่อความหมายให้มนุษย์สามารถเข้าใจซึ่งกันและกันได้ ภาษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมากสำหรับมนุษย์ จากอดีตมาจนปัจจุบัน มนุษย์สร้างภาษาขึ้นมามากมายหลายร้อยภาษา บางภาษาเป็นภาษาตาย (ภาษาที่ไม่นิยมใช้อีกต่อไป) แต่บางภาษายังนิยมใช้กันอยู่ทุกวันนี้ เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน ฯลฯ เป็นต้น เมื่อมีภาษาเกิดขึ้นในโลกนี้หลายร้อยภาษา ย่อมจะต้องมีการบัญญัติศัพท์ วลี คำหรือประโยคขึ้นมามากมาย จนนับไม่ถ้วนในการทำงานเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสังคม กฎหมาย จารีตประเพณี รวมทั้งกฎและทฤษฎีต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์ ล้วนเป็นสิ่งสมมุติบัญญัติทั้งสิ้น ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับ แต่ในอนาคตอาจจะถูกยกเลิกได้^{๗๔} ความจริงที่เกิดขึ้นจากการกำหนดของมนุษย์

ดังนั้นหลักคำสอนในระดับสมมติสังขะจึงเป็นคำสอนที่สอดคล้องกับการกำหนดการสมมติ การยึดถือคติต่างๆ ที่มนุษย์บัญญัติขึ้น ตามที่กล่าวมานี้ เป็นสมมติสังขะ เป็นความจริงโดยสมมติหรือพูดอีกอย่างว่า สามัญสังขะ เป็นสังขะโลกิยะ ความจริงที่สามัญชน หรือ คนทั่วไป ย่อมได้รับเป็นต้น

สรุปว่าการบำเพ็ญสังขะบารมีของวิรุณจิตยังมีเป้าหมายที่รองลงมาจากเป้าหมายสูงสุดอีกประการหนึ่งก็คือเป้าหมายในการสั่งสอนหรือการทำให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะการทำตัวเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนในสังคมว่าการบำเพ็ญสังขะบารมีจะต้องบำเพ็ญให้ถึงที่สุดแม้แต่การรักษาคำสัตย์นั้นจะต้องเอาชีวิตของตนเองเข้าแลกก็ต้องทำเพราะนั่นถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง

๓.๓ การบำเพ็ญสังขะบารมี

ก่อนที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญสังขะบารมีของวิรุณจิตนั้นผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงบารมีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะจะทำให้ทราบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และบารมีที่ปรากฏนั้น ต้องบำเพ็ญไปตามลำดับขั้นตอน ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาค้นคว้าความหมายของคำว่าบารมีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเพราะว่ามีคุณค่า และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อไป การศึกษาสังขะบารมีของวิรุณจิตนั้นผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายของ สังขะบารมี สังขะอุปบารมี สังขะปรมัตถบารมีและจำแนกการบำเพ็ญสังขะบารมีของวิรุณจิตลงในสังขะทั้ง ๓ ชั้น ดังนี้

^{๗๔} ลัดดา อัสวรุ่งนรินทร์, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสังขะในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท”, หน้า ๑๔-๑๕.

สัจจะบารมีตามความหมายทางภาษาหรือนิรุกติศาสตร์ แยกออกเป็นสัจจะ+ บารมี คำว่า บารมีหมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่ง ยวดเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายอันสูงสุด หรือ ธรรมทั้งหลาย มีทานเป็นต้น กำหนดโดยอุบายเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือ ความกรุณา อันค้นหา มานะ และ ทิฐิ ไม่สามารถกำจัดได้เมื่อเอาสองศัพท์มารวมกันจึงเป็นสัจจะบารมี และการดับกิเลส ค้นหา อาสวะจนหมดสิ้น

สัจจะบารมี หมายถึง “การตั้งใจอย่างแน่วแน่ มีความจริงใจไม่ทอดย เปรียบเสมือน คาวุ้งตามวิถีของมันอยู่ตลอดเวลาไม่มีเปลี่ยนแปลงทิศทาง”^{๙๙} หรือ “ผู้บำเพ็ญมีวิสัยแน่อนหนักแน่น รักโพธิญาณยิ่งอื่นสิ่งใด แม้จะอันตรายแก่ตนก็ตาม เช่น วิชฐบัณฑิต ตัดสินคดี และ วิชฐบัณฑิต ได้กล่าวตามความเป็นจริงของคดี ซึ่งเป็นการบำเพ็ญ สัจจะบารมี”^{๑๐๐} บารมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามพระสูตรต่าง ๆ แต่เดิมจะหมายถึงความเป็นเลิศเป็นของปัจเจกบุคคลไม่ได้เน้นเฉพาะว่าต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา ต่อมามีการใช้มากขึ้นในพุทธศาสนามีความหมายเปลี่ยนเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม และในที่สุดก็ได้เจาะจงว่าบารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรม เป็นการดับสิ้นแห่งอาสวะกิเลส แต่ความหมายนี้ก็ยังไม่แพร่หลาย ส่วนใหญ่จะใช้ในความหมายว่าเป็นความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมในขั้นตอนหนึ่ง บารมี หมายถึง ความสูงสุด ความดีเลิศ ความเป็นเลิศ คำว่า “ บารมี ” มาจากคำเดิมว่า ปรม แปลว่า สูงสุด ดีเลิศ ลง ณ ปัจจัยในคัตติต เป็นปารม สร อี อิตถิลิงค์ เป็นปารมี ซึ่งเป็นคำบาลี ส่วนสันสกฤตให้คำว่า ปารมิตา ปารมีหรือปารมิตา แปลว่า ความรักษาคุณให้เจริญ ความบริบูรณ์ ความเต็มเปี่ยม ความให้คุณเต็มที่ หรือ การบำเพ็ญคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์ เช่น การให้ทาน เป็นต้น^{๑๐๑}

ฎีกาของพระคัมภีร์ชินาลังการ ได้ให้ความหมายบารมีโดยอธิบายไว้ดังนี้ “ ปารมิโกติ ปรี นิพพาน อียนติ ตจฺจนฺติ ปวตฺเตนฺติ สาเรณฺติติ ปารมิโย นิพฺพานสาธกา หิ ทานเจตนาทโย ธมฺมา ปารมิตา ปารมิติปี วุจฺนฺติ แปลว่า ปารมิโย (รูปศัพท์พหูพจน์ของคำว่า ปารมิ) และวิเคราะห์ได้ว่า คุณชาติทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไปถึงฝั่งคือนิพพานได้แก่ยังพระนิพพานให้เป็นไปหรือให้สำเร็จ คุณชาติทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมชื่อว่า ปารมิโยจะนั้นบัณฑิต ย่อมเรียกธรรมทั้งหลายมีเจตนาในการให้ทาน เป็นต้นว่า บารมี หรือปารมิตาเพราะเป็นธรรมซึ่งยังพระนิพพานให้สำเร็จได้ ”

^{๙๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๔/๓๕๕/๕๔.

^{๑๐๐} ธรรมสภา, **ทศบารมี ทศพิทธาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๕ - ๑๘๖.

^{๑๐๑} ประพจน์ อัสววิรุฬห์การ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายในหนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ ไว้ว่า บารมี ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือ ปฏิปทาอันยอดเยี่ยม ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์^{๒๒} ความหมายตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกบารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่งมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา^{๒๓}

ดังนั้นสรุปได้ว่าจากความหมายดังกล่าวความหมายของคำว่า บารมีในปัจจุบัน หากวิเคราะห์ความหมายบารมีตามรูปศัพท์ และเนื้อหาพอสรุปได้ ๔ กลุ่ม ได้แก่ ๑. ปารมี มาจากรูปคำเดิมว่า ปรม แปลว่า สูงสุด ดีเลิศ ลง ณ ปัจจัยในตัดติด ลง อิตถิลิงค์ เป็นปารมี หมายถึง คุณธรรมดีเลิศ คุณธรรมสูงสุด ๒. ปารมี มาจากรูปคำเดิมว่า ปาร์ (ฝั่ง, นิพพาน) กับ อิ ธาตุ (ไป, ถึง) ลงกวี ปัจจัยในนามกิตก์ เป็นอิตถิลิงค์ เป็นปารมี หมายถึงคุณสมบัติที่นำไปสู่ฝั่ง (นิพพาน) ๓. ปารมี มาจากรูปคำเดิม ปา (ก่อน) รรม ธาตุในความยินดี ประกอบด้วย อิ ปัจจัยเป็นปารมี หมายถึงคุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน ๔. บารมี ในความหมายตามเนื้อหาผู้รู้ส่วนใหญ่ให้ความหมายในทางธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมที่บำเพ็ญ เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าพุทธกรณธรรมหรือ บารมีธรรม ๑๐ ประการ เรียกว่า ทศบารมีธรรม ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมีในที่นี้จะใช้คำว่า บารมี แทน ปารมี หรือ ปารมิตร

๓.๔ หลักการบำเพ็ญสัจจะบารมี

วิธีการบำเพ็ญสัจจะบารมีของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์มีอยู่มากมายหลายรูปแบบ แต่ทุกวิธีที่ทรงนำมานั้นเป็นวิธีที่เหมาะสมกับบุคคล สภาพ และกาลเวลา นับว่าเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำผู้ฟังขึ้นไปสู่ความรู้ในชั้นสูงๆ ขึ้นไปอีก ดังนั้นผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะการบำเพ็ญสัจจะบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาดก ทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด อันเป็นไปเพื่อจะเข้าถึงสัจจะ ดังนี้

^{๒๒}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒).

^{๒๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

พระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมี คำว่า “โพธิสัตว์” (โพธิ + สัตว์) โดยทั่วไป หมายถึง “ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพุทธะอีกนัยหนึ่ง หมายถึง บุคคลที่จะตรัสรู้หรือบรรลุความเป็นพุทธะในอนาคต คัมภีร์อังคุตตรนิกายอรรถกถา ก็ได้กล่าวไว้ ในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลผู้ที่มีอุดมการณ์มุ่งตรงต่อการตรัสรู้เป็นพุทธะเท่านั้น คัมภีร์ทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย ได้ให้ความหมายคำว่า “โพธิสัตว์” หมายถึงบุคคลที่กำลังจะบรรลุโพธิเท่านั้น ในชาดก หมายถึง สัตว์หรือบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้^{๔๔} คัมภีร์สังยุตตนิกาย วิปัสสิสูตร แสดงความหมายของพระโพธิสัตว์ ดังนี้บทว่า โพธิ ในคำว่า โพธิสตุตสเสว สโต นี้ ได้แก่ ญาณ สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่าโพธิสัตว์ อธิบายว่าผู้มีญาณ คือผู้มีปัญญาชื่อว่าบัณฑิต จจริงอยู่สัตว์นั้นเป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมือภินิหาร เทพบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่าโพธิสัตว์เพราะเป็นผู้จะเบิกบาน โดยอรรถวิเคราะห์ว่า บำเพ็ญพระบารมีแล้วจักเบิกบาน โดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำดังอยู่ แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าดอกปทุมบาน

อนึ่ง สัตว์ปรารถนาโพธิ กล่าวคือ ญาณในมรรค ๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนี้ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิ จึงชื่อว่า โพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี เมื่อพระโพธิสัตว์มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้^{๔๕} ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ในคัมภีร์เถรวาทเป็นไปโดยนัยได้ ๒ ประการ คือ ๑. หมายถึง บุคคลหรือสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้ติดอยู่ในความรู้ ๒. หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้ง ๒ ความหมายนั้น เมื่อพิจารณาแล้วก็คือระดับการพัฒนาของผู้ซึ่งในความรู้ไปสู่ระดับของผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ นอกจากนั้น นักวิชาการไทยยังได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ สรุปได้ดังนี้โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ซึ่งติดอยู่ในความรู้ คือ ยังไม่รู้ปลอดโปร่งแจ่มแจ้งถึงที่สุดในคัมภีร์พุทธศาสนา หมายถึงท่านที่ได้มุ่งทำความดีทำชอบให้เจริญยิ่งขึ้นไป จนถึงเข้ากระแสธรรมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป เรียกว่า โพธิสัตว์ ความเป็นพระโพธิสัตว์ ไม่ได้สลายไปตามรูปกาย เมื่อคุณศัพท์ว่า พระพุทธะ ท่านจำแนกออกเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ เรียกว่าสัมมาสัมพุทธโพธิสัตว์ พระปัจเจกพุทธะ เรียกว่าพระปัจเจกโพธิสัตว์ และพระสาวกพุทธะหรืออนุพุทธะเรียกว่าสาวกโพธิสัตว์ หรืออนุพุทธโพธิสัตว์^{๔๖}

^{๔๔} พัฒน์ เเพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๕.

^{๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๒/๔๒-๔๓.

^{๔๖} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่มีจิตใจเกี่ยวข้อง กับโพธิญาณ หรือผู้ที่ เห็นทุกข์ ในการเวียนว่ายตายเกิด ต้องการยังตนและสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากวัฏฏะ จึงเพียรพยายามสะสมคุณสมบัติเพื่อการบรรลุนั้นชาติแล้วชาติเล่า จึงได้รับชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ หรือผู้ปรารถนาความเป็นพุทธเจ้าในอนาคต บุคคลเมื่อต้องการเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ดำเนินการเพื่อให้บรรลุตามความต้องการนี้ ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินการ เพื่อที่จะบรรลุผลตามเป้าหมาย คือ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

ดังนั้นสรุปได้ว่า ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” เป็นไปโดยนัยได้ ๒ ประการคือ บุคคลหรือสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้คิดอยู่ในความรู้ และผู้ที่จะได้ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งบุคคลที่จะเป็น พระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องเป็นบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ บุคคลเมื่อต้องการเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ การมุ่งมั่นยึดถือดำเนินการเพื่อให้บรรลุความต้องการนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินการเพื่อที่จะบรรลุตามเป้าหมาย คือ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๕ ตัวอย่างการตระปัดสัดย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

การศึกษาตัวอย่างการบำเพ็ญสัจจบารมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีดังต่อไปนี้

๑. การบำเพ็ญสัจจะในชั้นบารมี (ระดับต้น) การบำเพ็ญบารมีระดับต้น หมายถึงการบำเพ็ญบารมีระดับพื้นฐาน ซึ่งในระดับนี้เป็นพฤติกรรมที่เป็นจริง เช่น การพูดความจริง การกระทำที่เป็นจริง เป็นต้น ดังนั้นผู้วิชัยมุ่งที่จะนำเรื่องราวในชาดกที่เกี่ยวกับการแสดงพฤติกรรมที่เป็นความจริงความจริงได้แก่ อธิมุตตะกสามเณร วัฏฏกโปตก มัจฉราช ดังนี้

อธิมุตตะกสามเณร ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมที่พูดไว้เพื่อให้เห็นถึง การบำเพ็ญสัจจบารมี ดังปรากฏในชาดกว่า อธิมุตตะกสามเณรถูกพวกโจรจับเชอ โจรบางพวกกล่าวว่า เราจักฆ่า บางพวกกล่าวว่า เราจักปล่อย สามเณรก็คิดว่าเราจักทำความสวัสดีแก่โจร แล้วกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านฆ่าสมณะชื่อ อธิมุตตะก ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวลใจ ชนทั้งหลายจักเดินทางไม่มา พวกท่านก็จักขาดทรัพย์ เรากล่าวคำจริงแท้ ชนทั้งหลายจักเดินทางไม่มาความเสื่อมแห่งทรัพย์จักมี โจรกล่าวว่า ถ้าท่านเห็นคนเดินทางสวนมาแล้ว จักไม่บอกแก่ใครๆเมื่อท่านตามรักษาสัจจะนี้ได้ ก็จะไปตามสบายเถิด สามเณรเมื่อถูกพวกโจรนั้น ปล่อยตัวแล้วแม้สามเณรเดินผ่านญาติทั้งหลายที่กำลังจะเดินทางมุ่งไปหาพวกโจรก็มีได้บอกว่ามีโจรอยู่ ที่นั่น เมื่อญาติสามเณรนั้นมาถึงแล้ว พวกโจรก็ช่วยกันจับและทรมานอยู่ มารดาของอธิมุตตะก กล่าวกะพวกโจรว่าเรานี้แหละเป็นมารดาของอธิมุตตะก ผู้นี้แหละเป็นบิดา ผู้นี้เป็นน้องหญิง ผู้นี้เป็นพี่ชายน้องชายชนทั้งหมดในที่นี้เป็นญาติของ

อริมุตตะ อริมุตตะมีปกติทำกิจในการรักษาคำพูดแม้เห็นญาติคนใดแล้วก็ไม่ห้าม ข้อนี้นี้เป็นวัตรปฏิบัติของสมณะทั้งหลายผู้เป็นพระอริยะ

สำหรับผู้มีธรรมเป็นชีวิต นายโจรกล่าวว่า อริมุตตะมีปกติกล่าวคำจริงเห็นญาติคนใดแล้วก็ไม่ห้ามเพราะความประพฤติความดีของอริมุตตะ ผู้เป็นภิกษุผู้มีปกติกล่าวคำจริง คนทั้งหมดของอริมุตตะปลอดภัยแล้ว ของงไปสู่ความสวัสดิเกิด ญาติเหล่านั้นเมื่อโจรทั้งหลายปล่อยตัวแล้วด้วยอาการอย่างนี้ได้กล่าวกะอริมุตตะ ว่าพ่อชนชาติทั้งหมดปลอดภัยแล้ว กลับมาสู่ความสวัสดิเพราะความประพฤติดีของท่านผู้เป็นภิกษุผู้กล่าววาจาสัตย์ พวกโจรทั้งห้าร้อยเลื่อมใสแล้ว จึงขอชวนในสำนักของสามเณรชื่ออริมุตตะ สามเณรจึงพาศิษย์เหล่านั้นไปสู่สำนักพระอุปัชฌาย์ แล้วตนก็อุปสมบทก่อน ภายหลังจึงทำการอุปสมบทให้ อันเตวาสิกของตน^{๘๗} ตามที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญสังขารมีขั้นพื้นฐานคือการพูดความจริงหรือการทำตามสัญญาที่ให้ไว้ การรักษาคำพูดย่อมยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นกับตนและผู้อื่นได้ ส่วนการพูดความจริงที่ไม่มีประโยชน์ไม่รู้กาลเวลาข่มให้โทษอันเกิดจากวาจาได้โดยง่าย

วิภูฏกโปตทชาดก ว่าด้วยพฤติกรรมกรพูดความสัตย์จริงของลูกนกคุ้มที่ยังเล็ก ๆ ซึ่งเป็นการอ้างเอาความจริงที่มีอยู่ในตนแสดงถึงสังขารมี ดังปรากฏในชาดกว่ากาลเมื่อเราเป็นลูกคุ้มยังไม่ออก ยังอ่อนเป็นดั่งขึ้นเนื้ออยู่ในรัง มารดาเราจะคอยปากคาบเหยื่อมาเลี้ยงเรา เราเป็นอยู่ด้วยผัสสะของมารดา กำลังกายของเรายังไม่มี ในฤดูร้อนทุกๆ ปี มีไฟฟ้าไหม้ลูกกลมใหญ่หลวงเสียงดังสนั่นอื้ออึง ไฟไหม้ลูกกลมมาโดยดับเข้ามาใกล้จนจะถึงเรา มารดาบิดาของเราสะดุ้งใจหวาดหวั่นเพราะกลัวไฟที่ไหม้มาโดยเร็ว จึงทิ้งเราไว้ในรังหนีเอาตัวรอดไปได้ เราเหยียดเท้ากางปีกอยากรู้ว่า กำลังกายของเรายังไม่มี เรานั้นไปไม่ได้อยู่ในรังนั่นเอง จึงคิดอย่างไรในกาลนั้นว่าเมื่อก่อนเราสะดุ้งหวาดหวั่น พึงเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในระหว่างปีกของมารดาบิดาบัดนี้มารดาบิดาเราหนีไปเสียแล้ววันนี้เราจะทำอะไรจึงจะได้รับคุณของศีล คุณของความสัตย์พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยความสัตย์เอ็นดูกรุณา มีอยู่ในโลก ด้วยความสัตย์นั้นเราจักกระทำ สังขาริยาแสดงกำลังความสัตย์ว่า ปีกของเรามีอยู่แต่ไม่มีขน เท้าของเรามีอยู่แต่ยังเดินไม่ได้ มารดาบิดาก็พาบินบินออกไปแล้วนะไฟ จงกลับไป (จงดับเถิด) พร้อมกับเมื่อเราทำสังขาริยา ไฟที่ลุกรุ่งโรจน์ใหญ่หลวงเว้นไว้ ๑๖ กริส ไฟดับ ณ ที่นั้นเหมือนจุ่มลงในน้ำผู้เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี นี่เป็น

สังขารมีของเราจะนี้แล^{๘๘} การที่ลูกนกคุ้มได้ทำสังขาริยา คือกล่าวความจริงที่อยู่ในตนเองว่า มีปีกยังอ่อนขนยังไม่ขึ้น ไม่สามารถที่จะบินหนีจากไฟได้ มีขาที่ไม่แข็งแรงยังพุงตัวออก

^{๘๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๖/๑๕๘.

^{๘๘} จุ.เถร. (ไทย) ๒๕/๓๗๕/๔๒๕.

จากไฟที่ลุกกลามาได้ ดังนั้นจึงได้มาพูดความจริงที่มีอยู่ดังกล่าวเป็นสัจจวาจาแม้จราชชาคกว่าด้วย
พฤติกรรมที่เกี่ยวกับการพูดความจริงที่ตนได้ เคยปฏิบัติมา

ดังที่ปรากฏในชาคกว่าพญาปลาอยู่ในสระใหญ่ในสระแห่งขอด เพราะแสงอาทิตย์ใน
ฤดูร้อนที่นั่นกา แร้ง นกกระสา นกตระกูลและเหยี่ยว มาคอยจับปลากินทั้งกลางวันกลางคืน พญา
ปลากับหมู่ญาติถูกบีบคั้น จะพึงเปลืองหมู่ ญาติให้พ้นจากทุกข์ได้ด้วยอุบายยังงไหน จึ่งเห็นความ
สัตย์ อันเป็นอรรถเป็นธรรมเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งของหมู่ญาติได้และคิดว่าเราตั้งอยู่ในความสัตย์แล้ว
จะเปลืองความพินาศใหญ่ของหมู่ญาตินั้นได้แล้วนึกถึงธรรมของสัตบุรุษ นึกถึงการไม่เบียดเบียน
สัตว์ อันยังยืนเที่ยงแท้ในโลกซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง แล้วได้กระทำสักจกิริยาว่าตั้งแต่เราจะระลึก
ตนได้เรารู้ความมาถึงบัดนี้ เราไม่เคยแก้งเบียดเบียนสัตว์แม้ตัวหนึ่งได้รับความลำบากเลย ด้วย
สัจจวาจา^{๙๙} ขอเมฆจงยังฝนให้ตกท่าใหญ่ ขอให้เมฆจงเปล่งสายฟ้าคำรามจงทำชุมทรัพย์ของกาให้
พินาศไป ท่านจงยังกาให้เดือดร้อนด้วยความโศก จงปลดเปลื้องฝูงปลาจากความโศกพร้อมกับเมื่อ
เราทำสักจกิริยา เมฆส่งเสียงสนั่นครืน ทำให้ฝนให้ตกครู่เดียว ก็เต็มเปี่ยมทั้งที่ดอนและที่ลุ่ม ครั้นเรา
ทำความเพียรอย่างสูงสุด อันเป็นความสัตย์อย่างประเสริฐเห็นปานนี้แล้ว อาศัย กำลังอานุภาพความ
สัตย์จึงยังให้ฝนตกท่าใหญ่ทำให้หมู่ญาติและบริวารเหล่านั้นพ้นจากความตาย^{๑๐๐} การกล่าวความจริง
โดยอ้างถึงสัจจอริยฐานด้วยการที่ไม่เคยเบียดเบียนสัตว์ให้ลำบากเพื่อให้เกิดอานุภาพในการ
ช่วยเหลือผู้อื่น โดยการอ้างถึงความจริงที่ตนเคยปฏิบัติมาแล้วและความจริงที่มีอยู่ในตนอันเกี่ยวกับ
แนวทางการเข้าถึงสัจจะ^{๑๐๑}

๒. การบำเพ็ญสัจจะในชั้นอุปบารมี (ระดับกลาง)

การบำเพ็ญบารมีในระดับกลางซึ่งสูงกว่าระดับพื้นฐานดังที่กล่าวมา เพราะระดับนี้เป็น
การตามรักษาสัจจะที่ให้ไว้ หมายถึง ว่าเมื่อรับคำไว้รับสัญญาปฏิญาณไว้อย่างไรก็ควรปฏิบัติ
ตามนั้นซึ่งถือว่ายากกว่าขั้นต้น ในที่นี้ผู้วิจยมุ่งจะกล่าวถึงชาคกที่เป็นการบำเพ็ญสัจจะอุปบารมี
ได้แก่ วิรุทธบัณฑิตสุปรบัณฑิต กัณห์ทียาชนะ สัจจสวหยบัณฑิต กปิลราช ดังมีเรื่องราวในชาค
กว่าวิรุทธบัณฑิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมในการรักษาสัจจะขั้นกลาง คือ อุปบารมี ดังปรากฏใน
ชาคกว่า วิรุทธบัณฑิตเป็นปราชญ์ประจำสำนักของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉียบ
แหลมเป็นผู้มีปัญญาทั่วไป และเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราชยิ่ง วันหนึ่งสักก
เทวราช วรุณราช และพระยาครุฑพากันมารวมรักษาอุโบสถศีลที่เมืองอินทปัตถ์ ได้สนทนากันถึง
เรื่องศีลที่ประเสริฐสุด ต่างก็อ้างว่าศีลที่ตนรักษายู่นนั้นประเสริฐสุด

^{๙๙} ส.ส. (ไทย) ๒๕/๘๕๘/๔๘๕.

^{๑๐๐} ส.ส. (ไทย) ๒๕/๘๕๘/๔๘๕.

พระวรวงศ์นาคราชก็จนปัญญาที่จะกระทำตามได้ แต่นางอิรันทิ้อาสาว่าจะช่วยโดยจะยอม เป็นภรรยาผู้ที่สามารถนำหัวใจของวิรุบบันทิตมาให้ได้ ปุณณกษัตริย์เกิดหลงใหลในความงามของนางอิรันทิ ก็รับอาสาว่าจะไปเอามาให้ จึงได้ไปที่เมืองอินทปัตต์ทำพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชเล่นสกาถ้ำตนแพ จักถวายนมธำมณีรัตนอันวิเศษ ถ้าพระราชแพก็จะพระราชทานทุกสิ่งที่ต้องการ เว้นแต่พระกายของพระองค์ราชสมบัติ และพระมเหสี ในที่สุดพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชทรงแพ ปุณณกษัตริย์จึงทูลขอวิรุบบันทิตยิ่งกว่าทรัพย์สินเงินทองใดๆ ดังนั้นพระองค์จึงทรงหน่วงเหนี่ยวด้วยประการต่างๆ แต่ก็ตกลงกันไปได้ตามใจวิรุบบันทิตตัดสินใจ วิรุบบันทิตตัดสินใจให้รักษาสัตย์ คือตนเองยอมไปกับกษัตริย์ ความจริงคือกษัตริย์เพียงเพื่อต้องการนำหัวใจของวิรุบบันทิตไปแลกกับธิดาพญานาคซึ่งความจริงเป็นอุบาย ของภริยาพญานาคผู้ใคร่จักได้สดับธรรมของวิรุบบันทิต จึงตกลงกับสามีว่าถ้าปุณณกษัตริย์ต้องการ ธิดาของตนก็ขอให้นำหัวใจของวิรุบบันทิตมาแม้กษัตริย์จะหาวิธีทำให้ตายก็ไม่ตาย^{๕๑}

กัณหาพิยานคาส เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมในการแสดงออกในด้านการรักษาสัจจะระดับอุปบารมี ที่ปรากฏในชาดกว่ากัณหาพิยานคาสผู้มีปกตอิฐฐาน และรักษาสัจจะวาจาวันหนึ่งมีพราหมณ์ผู้เป็นสหายของเรา ได้พาภริยาและบุตร ได้มาเยี่ยมที่อาศรมเรานั่งเจรจาปราศรัยกับสหายและภรรยาของเขาอยู่ในอาศรม เด็กโยนลูกข่างเล่นอยู่บังเอิญลูกข่างได้ตกลงไปในรูใกล้กับจอมปลวก เด็กนั้นเอามือควานหาลูกข่างไปตามปล่องจอมปลวกปรากฏว่าในรูนั้นมีงูพิษอาศัยอยู่ เด็กควานไปถูกหัวงูเข้าทำให้งูโกรธอาศัยกำลังพิษของตนกัดที่มือของเด็ก ทันทีที่ถูกกัดเด็กล้มลงที่พื้นดินด้วยกำลังพิษอันแรงกล้าในขณะนั้น กัณหาพิยานคาสได้ช่วยถอดพิษออกจากร่างกายของเด็กให้หายเป็นปกติ ด้วยแรงอธิษฐานแห่งสัจจะวาจาอันเป็นจริงที่บำเพ็ญมาแล้วว่าเราผู้ที่ต้องการบุญได้ประพฤติพรหมจรรย์ มีจิตเลื่อมใสอยู่ ๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้นมาการประพฤติของเราไม่เลื่อมใส ๕๐ ปีเศษ เราไม่ปรารถนาจะประพฤติเสียเลย ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมีแก่เด็กนี้เถิด พิษจงระงับ ภัยจงทุตถุมารจงเป็นอยู่ด้วยการทำสังจิกิริยามาณพหวันไหวด้วยกำลังพิษได้พ้นหายพิษร้าย ลูกขึ้นได้ด้วยความสัตย์จริงของเรา^{๕๒} ตามที่กล่าวมาแล้วการกล่าวสัตย์จริงของดาบสในระดับสัจอุปบารมี เพื่อช่วยชีวิตของเด็กให้หายจากพิษงู และมีชีวิตอยู่เป็นปกติซึ่งถือเป็นการบำเพ็ญบารมีในระดับนี้

พระยาวานร เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมในการพูดความสัตย์จริงในระดับอุปบารมีที่ปรากฏในชาดกโดยย่อว่าพระโพธิสัตว์เที่ยวไปเกาะแห่งหนึ่งท่ามกลางแม่น้ำที่มีผลไม้สมบรูณ์ พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีพลังเร็ว กระโดดจากฝั่งนี้ไปถึงฝั่งโน้นฝั่งหนึ่งซึ่งอยู่ท่ามกลางแม่น้ำดอน

^{๕๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔๓/๖๐๕.

^{๕๒}อง.ต.ก. (ไทย) ๓๔/๕๑๐/๓๕๓.

เย็นก็กลับโดยวิธีนั้น มีจระเข้ตัวหนึ่งพร้อมด้วยนางจระเข้อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำนั้น นางจระเข้เห็นพระโพธิสัตว์ไปๆ มาๆ อยู่เกิดแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจของพญาวานร จึงบอกผิวไปเอาหัวใจมาให้กิน ดังนั้นจระเข้จึงไปแอบอยู่แผ่นหินเพื่อที่จะจับพญาลิงแล้วควักเอาหัวใจไปให้จระเข้ผู้เป็นเมีย ส่วนพญาวานรนั้นซึ่งกลับจากเกาะในตอนเย็นมองดูแผ่นหินซึ่งปรากฏว่าสูงขึ้นกว่าเดิมผิดสังเกต จึงเข้าไปดูได้รู้ว่าเป็นเจ้าจระเข้เข้าไปแอบอยู่หมายจะจับเรา พญาวานรจึงถามว่าเจ้าเป็นใครต้องการอะไร จระเข้ได้ตอบตามตรงว่าเราเป็นจระเข้และต้องการหัวใจของท่านไปให้ภรรยาที่กำลังแพ้ท้อง ท่านจะมหาเราได้ไหม พญาวานรตอบด้วยความกล้าหาญว่า “เรากำลังมา” แต่ท่านจงอำปากของท่านไว้แล้วจับเราตอนที่เรามาหาท่าน จระเข้เช่นนั้นมิได้กำหนดเหตุการณ์นั้นจึงอำปากตาของจระเข้ก็หลับนอน ไม่ลืมตา พระมหาสัตว์จึงกระโดดจากเกาะไปเหยียบหัวจระเข้ แล้วกระโดดจากนั้นไปยืนบนฝั่งโน้นคุ้ยสายฟ้าแลบทำให้พ่นภัยได้ ถือว่าพญาวานรได้ทำตามคำพูดของจระเข้

ดังที่ปรากฏในคาถาว่า “เราถูกจระเข้เบียดเบียนไปไม่ได้ จระเข้กล่าวกับเราว่ามาเถิดแม่เราก็ก่ล่าวกับจระเข้เช่นนั้น แล้วโดดไปยืนอยู่ฝั่งโน้น เรามิได้ทำตามคำของจระเข้ที่กล่าวหลอกลวงนั้น หามิได้” แม้พระมหาสัตว์รักษาคำสัตย์ เพราะได้ให้ปฏิญาณไว้ว่าเราจะมาแน่นอนเรามิได้ทำตามคำของจระเข้ที่กล่าวหลอกลวงนั้น หามิได้ เพราะรักษาคำสัตย์นี้ ได้สละชีวิตนี้เป็นสังจุอุปการมี^๓ การบำเพ็ญสัจจะในระดับนี้มุ่งที่จะรักษาคำพูดหรือภาวะที่ปฏิญาณไว้ เมื่อรับอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ดำรงอยู่ในสัจจะที่เป็นประโยชน์และธรรม ดังที่ตรัสไว้ว่า สจฺเจ อุตฺเต จ ฐมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตาเปลว่า “คนดีทั้งหลายตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย” การรักษาสัจจะนี้นับเป็นการบำเพ็ญ “สังจุอุปการมี” ข้อสำคัญที่ควรปฏิบัติโดยควร แก่ฐานะของตน

๓. การบำเพ็ญสัจจะในชั้นปรมัตถบารมี (ระดับสูง)

การบำเพ็ญในระดับนี้ซึ่งสูงกว่าระดับอุปบารมี คือ การแสวงหาความจริง จนถึงปรมัตถสัจจะ (ความจริงอย่างยิ่ง) ถือเป็นสัจจะในระดับสูง ในที่นี้ผู้วิชัยมุ่งจะกล่าวถึงการบำเพ็ญปรมัตถบารมี โดยยกชาดกเรื่องสุตโสมะ พระยาสีวราช ดังนี้พระเจ้าสุตโสมะ เป็นเรื่องเกี่ยวพฤติกรรมในการสละชีวิตเพื่อรักษาสัจจขั้นปรมัตถ์ ดังมีเรื่องปรากฏในชาดกว่าพระราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่าสุตโสมะ ได้ถูกมนุษย์กินคนจับพระองค์ไปเพื่อที่จะปลงพระชนม์บูชาญพระองค์ได้ทรงของกลับไปฟังธรรมของพราหมณ์ผู้หนึ่งก่อน เพราะได้ตรัสไว้แล้วว่าจะไปฟังปฏิญญาพระองค์ว่าจะกลับไปหามนุษย์กินคนนั้นอีก มนุษย์กินคนจึงยอมให้ท่านเสด็จกลับไปพระองค์ได้เสด็จกลับไปฟังธรรมของพราหมณ์นั้นแล้ว ก็ทรงรักษาสัจจะเสด็จกลับมาหามนุษย์ในป่านั้นอีก ทำให้เขาเลื่อมใส

^๓ จุ.อป. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๑๘๓.

ได้ทรงแสดงความไม่กลัวของพระองค์ เพราะทรงมีความมั่นใจในพระหฤทัยว่า โลกหน้าของพระองค์ ได้ชำระไว้ดีแล้ว

ทรงรักษารธรรมคือสัจจะที่ให้ไว้ ทั้งได้ทรงรักษารธรรมที่ได้ฟังจากพราหมณ์ซึ่งได้ทรงจำสืบกันมา ว่าเป็นธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในใจความของข้อธรรมที่พราหมณ์แสดงถวาย มีอยู่ว่า สมาคมกับคนดีคราเดียวก็คุ้มครองได้ สมาคมกับคนไม่ดีมากครั้งคุ้มครองหาได้ไม่ จึงควรเข้าหาคนดี ทำความคุ้นเคยกับคนดี รู้ธรรมที่ดีของคนดี ย่อมมีความดีหาความเสื่อมไม่ คนดีย่อมเข้าใจกับคนดี มนุษย์กินคนนั้น ได้ฟังแล้วก็เกิดความเลื่อมใสปล่อยพระองค์และผู้จับไว้ทั้งหมด ทั้งได้รับโอวาทของพระองค์เลียบบริโภคเนื้อมนุญต์ตั้งแต่นั้นมา^{๔๔} ในที่สุดโสมะชาดกนี้แสดงถึงการบำเพ็ญระดับสูงกว่าอีก ๒ ระดับตื้นนั้น เพราะมีความละเอียดกว่า โดยการยอมเสียสละชีวิตเพื่อรักษาสัจจะวาจาที่ให้ไว้ เพื่อการแสวงหาธรรมหรือความจริงที่ยิ่งขึ้นไปจนถึงระดับสัจจปรมัตตบารมี

พระเจ้าสิริราช เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมในการสละดวงตาของตน เพื่อรักษาสัจจะในระดับสูง ดังปรากฏในชาดกว่าพระราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่าสิริราช ได้ดำริว่า แม้ผู้ใดฟังขอกัญญเราก็อ้างให้ไม่หวั่นใจเลย ท้าวสักกะทราบความดำริจึงทรงแปลงเพศเป็นคนตาบอด ได้กล่าวคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหाराชาผู้ทรงธรรม ทรงปกครองรัฐให้เจริญ ข้าพระองค์จะขอจะพระองค์เกียรติคุณคือความยินดีในทานของพระองค์ ขจรไปในเทวดาและมนุษย์หน่วยตาแม้ทั้งสองของข้าพระองค์บอดเสียแล้ว ขอจงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด แม้พระองค์จักทรงยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยพระเนตรข้างหนึ่งเราได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้ว ทั้งดีใจและสลดใจ ประครองอัญชลี มีปิติและปราโมทย์ ได้กล่าวว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จแล้ว ความดำริของเราบริบูรณ์แล้ว วันนี้ เราจักให้ทานอันประเสริฐ ซึ่งเราไม่เคยให้แก่ยาก เราจะเสียสละดวงตาเพื่อรักษาสัจจะที่ท้าวไว้ จึงให้หมอสิวิกะควักนัยน์ตาแม้ทั้งสองข้างออกให้แก่ฉณพณินท์ทันที เมื่อเราจะให้ก็ได้ กำลังให้ก็ดีใจให้แล้วก็ดีจิตของเราไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณนั้นเองเราจักได้ให้จักขุ ฉะนี้แล^{๔๕} ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การบำเพ็ญในระดับนี้เป็นการเสียสละอันสูงสุดคือดวงตาที่พระเจ้าสิริราชยินดีที่จะมอบให้แก่ท้าวสักกะซึ่งผู้บำเพ็ญจะต้องมีนิสัยหนักแน่นแน่อนรักพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะมีอันตรายเกิดขึ้นแก่อวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งซึ่งอาจชักให้ใช้เล่ห์กลและเงื่อนไขอำพรางถึงกับเสียสัจ ก็ไม่ยอมเสียสัจเพราะเห็นแก่อวัยวะร่างกายของตน ซึ่งถือเป็นการรักษาสัจจปรมัตตบารมีพระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของสัจจะความจริงว่า “คุณธรรมต่างๆ เกิดขึ้นได้เพราะสัจจะที่มีอยู่ในตนเอง คนมีสัจจะทำอะไรก็ตามย่อม

^{๔๔} พ. จริยา. (ไทย) ๕/๕๐๓/๕๒๓.

^{๔๕} พ. อุป. (ไทย) ๒๕/๓๓๕/๑๘๓.

เป็นที่เชื่อถือ มีจิตใจเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนความคิด การบำเพ็ญบารมีนั้นย่อมนำมาซึ่งความสุข ทำให้สัตว์มีที่พึ่ง สามารถพาบุคคลที่กำลังมีความทุกข์พ้นจากทุกข์อันใหญ่หลวงนั้นได้ และสามารถบำเพ็ญโพธิสัมภาระให้สำเร็จบริบูรณ์” นี่เป็นหลักในการพิจารณาสังจบารมี ของพระโพธิสัตว์

สรุปได้ว่าการให้ความหมายของคำว่า “บารมี” นั้น ใช้ในความหมายหลายอย่าง เช่น ใช้ในความหมายว่า เลิศ เป็นเลิศ เลิศที่สุด และเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ปฏิบัติธรรมมาโดยลำดับที่แสดงไว้แล้ว ก็จะได้บรรลุถึงบารมีคือที่สุดนั้นก็คือย่อมจะเข้าถึงมรรคผล นิพพาน เป็นความสิ้นกิเลสทั้งหมด นอกจากนั้นบารมี ยังหมายถึง คุณความดีทั้งหลายที่ทำให้พระโพธิสัตว์ได้ถึงความเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยคุณธรรมมีทานบารมี ศีลบารมีเป็นต้น เป็นคุณความดีที่สัตว์ทั้งหลายผู้เห็นทุกข์ภัยต่างๆ มีทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตายในสังสารวัฏบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ บรรลุถึงนิพพานโดยปรารถนาที่จะให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ และช่วยให้สัตว์อื่นพ้นจากทุกข์ด้วย

๓.๖ หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อหลักสังจบารมีในวัชรบัณฑิตชาดก

การศึกษาหลักธรรมที่จะช่วยเกื้อหนุนหลักสังจบารมี ได้ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึง หลักธรรมสำหรับพระราชามหากษัตริย์ เป็นคุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรม และยังประโยชน์สุขแก่ประชาชน จนเกิดความชื่นชมยินดี มีดังนี้

(๑) ทาน การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

(๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สारวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

(๓) ปริจาคะ การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

(๔) อาชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงซื่อสัตย์ไว้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริตมีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคัมมี ความงามเกิดแต่ท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดีแต่มีขาดยำเกรง

(๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิฉิระจับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอมีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ

(๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียกรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบ เป็นตัวของตนเอง

(๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ขันติ ได้แก่ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกข่มขู่ถูกหยันด้วยคำเลียดสีถากถางอย่างใดก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

(๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสัการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่พฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๑๖} หลักธรรมนี้เป็นคุณสมบัติอันประเสริฐอีกประการหนึ่งของพระราชาโกรัพยราชที่ปฏิบัติต่อผสกนิกรหรือบุคคลระดับผู้นำที่จะปฏิบัติต่อผู้น้อย

๓.๖.๒ จักรวรรดิธรรม ๑๒

จักรวรรดิธรรม หมายถึง ข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่พึงทรงบำเพ็ญอยู่สม่ำเสมอ เป็นธรรมเนียมที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่หรือผู้บริหารราชการของประเทศ ได้แก่

(๑) ธรรมาธิปไตย ได้แก่ เคารพนับถือบูชาอำนาจอธรรม ยึดธรรมเป็นหลักเป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย

(๒) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่พระมหากษัตริย์ จนถึงปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด กล่าวคือ คนในส่วนพระองค์ด้วยให้การบำรุงเลี้ยง อบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่ในความเรียบร้อย สงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน

(๓) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมและเป็นให้แก่พลกายกล่าวคือกองทัพ ข้าราชการฝ่ายทหาร

^{๑๖} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๘/๒๔๐/๘๖.

(๔) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมให้แก่กษัตริย์ทั้งหลายในพระบรม เชนานุภาพ เจ้าเมืองขึ้น ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ข้าราชการฝ่ายปกครอง

(๕) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมให้แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการพลเรือนเข้าทั้งหมด

(๖) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมให้แก่พราหมณ์และคฤหบดี ผู้เป็นเจ้าพิธี เจ้าหน้าที่สั่งสอน พ่อค้า หอม ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น

(๗) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมให้แก่ชาวนิกมชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง

(๘) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรมให้แก่สมณพราหมณ์กล่าวคือ พระทรงศีลทรงคุณธรรม

(๙) ให้การรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมและเป็นธรรม ให้แก่มิกและปิกษี คือ สัตว์ควรสงวนทั้งหลาย

(๑๐) ทรงห้ามหรือกั้นมิให้มีอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักรคือจัดการปกป้องแก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในแผ่นดินพระองค์

(๑๑) แบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่คนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้คนขัดสนยากไร้ในแผ่นดินของพระองค์

(๑๒) ปรีกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาณมัวเมาอยู่เสมอกาลสมควร เพื่อให้รู้ชัดกาลอันดี ชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปด้วยความสุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง^{๕๗}

จักรวรรดิธรรมนี้เป็นธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ใช้ปกครองประเทศราชที่อยู่ในเครืออาณาจักร อันจะทำให้พระองค์หรือผู้ที่นำหลักธรรมนี้ไปปรับใช้ย่อมจะเกิดคุณค่าอย่างยิ่งการปกครองจะเกิดความสงบสุข ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ได้ปรากฏในตอนทีวิรุบบัณทิต ไปกราบทูลลาพระเจ้าธัญชัยโกโรพราชไปกับปณณกษัตริย์ แต่พระราชจะไม่ยอมให้วิรุบบัณทิตไป จึงจะใช้พระราชอำนาจไปในทางที่มีควร วิรุบบัณทิตจึงทูลให้พระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่ทุกระดับที่ควรนำมาใช้ซึ่งวิรุบบัณทิตได้ทูลถวายแก่พญานาคและนางนาคราช

^{๕๗} พระพุทธวิงส์มุนี, จักรวัตติสูตร, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ ลิฟซิง, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔-๓๕.

๓.๖.๓ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือ ธรรมประจำตัวของผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง ผู้บริหารราชการ เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐของผู้มีจิตใจสูง และใช้เป็นหลักในการควบคุมมารยาท ให้เกิดความเอื้อเฟื้อต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบเพื่อให้การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข เป็นหลักธรรมที่วิรุฒบัณฑิตใช้ในการปกครองบริหาร อันได้แก่

(๑) เมตตา คือ ความปรารถนาดี ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้มีความสุข หรืออยากให้ผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองมีความสุข และ คิดทำประโยชน์แก่ผู้ที่อยู่ได้ปกครองทั่วหน้า

(๒) กรุณา คือ ความสงสาร อยากช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากของผู้ได้ปกครองที่ได้รับความเดือดร้อน

(๓) มุทิตา คือ ความพลอยยินดี ในเมื่อเห็นผู้ได้ปกครองมีความสุข ประสพกับความสำเร็จ เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

(๔) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายปฏิบัติด้วยความเที่ยงธรรม^{๔๔} หลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นคุณสมบัติของผู้ใหญ่ที่มีความรักใคร่เมตตาต่อผู้น้อยหรือข้าราชการชั้นผู้น้อยเพียงอนุเคราะห์ต่อผู้น้อยที่อยู่ใต้บังคับบัญชาควรนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

๓.๖.๔ ขรवासธรรม

ขรवासธรรม กล่าวคือ วิรุฒบัณฑิต ได้ทูลอธิบายแก่พระเจ้าธัญชัยโกกรัพรราช ก่อนที่จะกราบลาไปกับปณณกษัตริย์ได้แสดงธรรมแก่ประชาชนและหมู่ญาติก่อนการไปก็คือ ขรवासธรรม คือหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนจะเป็นผู้ที่มิฐานะมั่นคง ครอบครัวยังมีความสุขมีความอบอุ่นจะต้องเป็นครอบครัวที่มีธรรม ๑๐ ประการ แต่หลักขรवासธรรมโดยทั่วไปมี ๔ ประการ แต่หลักขรवासธรรมในวิรุชาดกนี้มี ๑๐ ประการ คือ ๑) ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธณะหรือหญิงแพศยาเป็นภรรยา บุคคลผู้ประพฤติดิในภรรยาของชายผู้อื่น ชื่อว่าผู้คบหญิงสาธณะเป็นภรรยา ผู้ครองเรือนพึงเป็น บุคคลที่ไว้วางใจกันในครอบครัว ๒) เมื่อได้โภชนะดีมีรสอร่อย ยังไม่ให้แก่คนอื่น ไม่พึงบริโภคแต่ผู้เดียว ๓) ไม่ควรกล่าวคำพูดที่เป็นสาเหตุของการทะเลาะวิวาทกัน เป็นไปเพื่อความฉิบหาย ไม่ใช่ทางสวรรค์ไม่ใช่ธรรมที่นำผู้ประพฤติให้ออกจากทุกข์ เป็นการทำให้โลกเกิดความวุ่นวายเกิด ปัญหา ไม่เป็นความเจริญแห่งปัญญา ๔) เป็นผู้ประกอบด้วยศีล ๕ ไม่ขาด ไม่ทำลาย ไม่ค้างพร้อย เป็นผู้ไม่ประมาทเลินเล่อในกุศลธรรม เป็นผู้สอดส่องเลือกเฟ้นเหตุผลให้แยบคาย เป็นผู้ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม ๕) ผู้ครองเรือนเป็นผู้ประกอบด้วยราชวัตร คือ พระราชกำหนดกฎหมาย ข้อบังคับ ๖) เป็นผู้ประพฤติดอมตนไม่เย่อหยิ่งถือตัว เป็นผู้ละเว้นจากความตระหนี่ ๗) เป็นผู้มิถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานจับใจผู้อื่น เป็นผู้ไม่หยาบคายทั้งทางกาย วาจา

^{๔๔} ส.ม. ๓๐/๕๓๗/๓๐๕.

และใจ ๘) เป็นผู้ทำการสงเคราะห์แก่กัลยาณมิตร คือ สงเคราะห์บุคคลผู้ควรให้ความสงเคราะห์ด้วยสังกตวัตถุมีการให้ ทาน แก่บรรพชิต มีสมณพราหมณ์ แก่คนอนาถา และกำพร้า เป็นต้น ๙) เป็นผู้พอใจในวัฒนธรรมอันดีงามของประเพณี พื่อใจในสุจริตธรรม และเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ๑๐) ทำตนให้เป็นผู้ใคร่ในการศึกษาเล่าเรียนการสดับตรับฟัง เป็นผู้ใส่ใจใฝ่ถามสนทนา ธรรมกับนักปราชญ์บัณฑิตและผู้ประพฤดิธรรม ตั้งใจคบหาสมาคมกับท่านผู้มีศีลเป็นพหูสูตรโดยการพศุภัสถ์ผู้ครองเรือน จะพึงมีความประพฤดิ อันปลอดภยได้อย่างนี้ จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างนี้ จะพึงมีความไม่เบียดเบียนกันได้อย่างนี้ และมาพบฟังปฏิบัติอย่างนี้ จึงจะชื่อว่า มีปกติกล่าวคำสัตย์ จากโลกนี้แล้วไปยังโลกหน้า จะไม่เศร้าโศกด้วยอาการอย่างนี้^{๔๕}

หลักมรณธรรมโดยทั่วไปมี ๔ ประการ คือ ๑. สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ จริใจต่อกันทั้งสามและภรรยา ๒. ทมะ คือการรู้จักข่มจิตใจไม่ให้ลุอำนาจแก่ความต้องการของตน ๓. ขันติ คือความอดทนต่อความอยากลำบากต่อการทำงาน และ ทนต่ออารมณ์ที่ไม่ดีต่างๆ อันเกิดขึ้นภายในใจของตนเองและเกิดจากการกระทบกระทั่งอารมณ์จากผู้อื่น ๔. จาคะ คือการสละแบ่งปันสิ่งของของตนเองแก่บุคคลที่ควรให้ปันไม่หวังไว้แต่เพียงผู้เดียวมีการให้ทานเป็นต้น จากข้อความข้างต้นมรณาสถ์ที่ดีจะต้องปฏิบัติตนดังนี้คือ (๑) ไม่คบกับภรรยาของผู้อื่น (กามสุมิจจาจาร) (๒) ไม่ตระหนี่ (๓) ไม่กล่าวถ้อยคำที่ติดอยู่ในโลก (๔) มีศีล (๕) สมบูรณ์ด้วยวัตร (๖) ไม่ประมาท (๗) มีปัญญา (๘) สงบเสงี่ยมพูดจาไพเราะจับใจ (๙) สุภาพอ่อนโยน (๑๐) สงเคราะห์มิตร (๑๑) จำแนกแจกทาน (๑๒) รู้จักการจัดการงานให้เรียบร้อย (๑๓) บำรุงสมณพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ (๑๔) เป็นผู้ใคร่ธรรม (๑๕) เป็นพหูสูตร (๑๖) ทรงสุตะ (๑๗) คบกับผู้มีศีล และการที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้รักษาความสัตย์ก็ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางแห่งมรณาสถ์ปัญหาดังกล่าวมานี้ เป็นข้อปฏิบัติของผู้ครองเรือนจะพึงกระทำตามฐานะตามโอกาสอันสมควร เพื่อจะก่อให้เกิดความสุขความปลอดภยในการครองเรือน วิธูปัณชาติได้ให้โอวาทแก่ภรรยาและบุตรธิดาของท่านนั้นก็เพื่อหวังให้เกิดความสุขในการครองเรือน

๓.๖.๕ อธิษฐานธรรม

อธิษฐาน หมายถึง ตั้งทับ คือ หลักธรรมที่ตั้งไว้ในใจตั้งใจจริง หรือ ความตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือความตั้งใจปรารถนา ขอความตั้งใจจริง คือ ปรารถนาสิ่งใดแล้วก็ตั้งสิ่งนั้นไว้ในใจ เช่น ในคราวที่วิธูปัณชาติ จะไปกับปณณกัณห์ ท่านได้ตั้งสัจจะอธิษฐานจิตไว้ว่า ขออย่าให้ผ่าน่งและตัวของข้าพเจ้าหลุดตกออกจากหางม้าของปณณกัณห์ คือคำพูดหรือการกระทำทุกอย่าง เพื่อให้สำเร็จสมประสงค์อย่างทีพระพุทธเจ้าทรงเคยมาก่อนและหลักอธิษฐานธรรมได้แก่

^{๔๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๕๒, ๑๔๖๕/๔๑๐, ๔๑๑

(๑) ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ คือ มีความรู้เท่าทันรู้ชัดรู้แท้ถึงซึ่งสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

(๒) สัจจะ ความจริงใจ คือ ประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง อันหมายถึงจริงใจต่อการประพฤตีสัจจะ รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ตามที่ตนได้พิจารณาเห็นแล้วว่าถูกต้องควรด้วยกำลังปัญญาของตน

(๓) จาคะ สละสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความจริง คือ รู้สละข้อเสียดละความเหลวไหลที่เกยประพฤติมา นับรู้จักสละความติดอาโมกขผลกิเลสที่เป็นเหตุให้เสียสัจจะ

(๔) อุปสมะ สงบใจสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความสงบ คือ รู้จักทำให้สงบ รู้จักหักห้ามใจไม่วุ่นวายไปตามอำนาจกิเลส^{๑๑๑}ในอธิฐานธรรม ได้แก่ สัจจะ คือสัมมาวาจาอันเกิดจากความจริงใจในคำพูด มีความหนักแน่นมั่นคง เพราะตระหนักว่า คนเราจะมีเกียรติได้เพราะความสัตย์ แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อความดีที่ตนต้องทำให้เป็นไปตามนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ตามรักษาสัจจะ”หากสมาธิในครอบครัวยึดปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ อย่างนี้อย่างมั่นคงยืนนานเพราะตั้งอยู่ในฐานะอันมั่นคง โดยรู้จักใช้ปัญญาในการประกอบกิจการ รู้จักรักษาสัจจะ รู้จักสละสลัดข้อบกพร่องเหลวไหลของตน และรู้จักฝึกจิตใจของตนให้มีความสงบอยู่เสมอ นอกจากนี้ วิชรบัตถิยังเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเอาชนะอุปสรรคต่างๆ แม้แต่การแสดงธรรม วินิจฉัยธรรมคดีความต่างๆ ก็อาศัยปัญญาธรรม

๓.๖.๖ สังคหัตถุ ๔

สังคหัตถุ หมายถึง วิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้อื่น ที่ยังไม่รักใคร่นับถือ ให้เกิดความรักใคร่นับถือ และที่มีความรักใคร่นับถืออยู่แล้ว ก็ให้เกิดความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ว่าโดยความหมายรวบยอดแล้ว ก็คือ วิธีทำให้คนรักนับถือกันจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับคนทุกคน และทุกสังคมระหว่าง บิดามารดา กับ บุตรธิดา มิตรกับมิตร สามีกับภรรยา เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน ตลอดจนประชาชนระหว่างประเทศ เพราะความรักใคร่นับถือกันเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ความรักใคร่นับถือกันยังมีความจำเป็นอยู่เพียงใด สังคหัตถุ ก็ยังมีความจำเป็นอยู่เพียงนั้นคือ^{๑๑๒}

(๑) ทาน คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนแก่ผู้ที่สมควรให้ คือ การแบ่งปันวัตถุสิ่งของที่ตนมีอยู่ เป็นสมบัติของตนโดยชอบธรรมให้แก่ผู้อื่นที่ได้รับพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมที่จะได้รับการสงเคราะห์ เมื่อเขาได้รับแล้วจะนำไปทำประโยชน์ได้ นับเป็นการแบ่งปันให้แก่ผู้ควร

^{๑๑๑} ม.อ. ๑๔/๖๘๒/๔๓๗.

^{๑๑๒} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๑-๘๔.

ให้โดยมิได้หวังสิ่งตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น คือ ให้เพื่อสงเคราะห์กันเท่านั้น การแบ่งปันสิ่งของเช่นนี้เรียกว่า ทาน

(๒) ปิยวาจา คือ เจรจาว่าจาที่อ่อนหวาน คือ เจรจาแต่ด้วยคำไพเราะอ่อนหวาน การพูดเป็นกรรมอย่างหนึ่ง เรียกว่า วจีกรรม และมีเจตนาเป็นแดนเกิดคำพูดไพเราะจับใจผู้ฟัง เรียกว่า ปิยวาจา ซึ่งประกอบด้วยลักษณะสำคัญ คือ เป็นคำจริง คำสัตย์ เป็นคำสุภาพ เกลี้ยงเกลาละมุน ละไมหรือราบเรียบเป็นคำมีประโยชน์จากการฟังหรือการพูดอยู่ที่มีประโยชน์ทั้งต่อผู้พูดและผู้ฟัง เมื่อฟังแล้วผลดีจะบังเกิดแก่ผู้พูดฝ่ายผู้ฟังเมื่อได้รับฟังคำนั้นแล้วก็ได้ผลดี เช่น คำภาษิตต่างๆ ที่มีผู้จดจำเอาไว้ ใครได้ฟังหรือจำได้ก็เป็นประโยชน์แก่ผู้นั้น ผลของคำผู้อยู่ตรงนี้ตรงที่ได้รับประโยชน์ จึงเรียกว่า อรรถสัทธิตวาจา ถ้อยคำที่ประกอบด้วยสารประโยชน์

(๓) อรรถจริยา คือ ประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น อันได้แก่การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์และสนับสนุนในทางส่งเสริมในทางศีลธรรมจริยธรรม และหมายถึงการเสียสละไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก อุทิศตนบริการรับใช้ ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวมด้วยความจริงใจ การประพฤติประโยชน์ตามหลัก อรรถจริยานั้น ท่านมุ่งหมายเอาการปรับปรุงตัวเอง ๒ ประการ คือ ๑ การทำตนให้เป็นคนมีประโยชน์ ๒ ประการทำสิ่งที่มีประโยชน์ต่อกัน

(๔) สมานัตตตา คือ ความเป็นผู้วางตัวเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือตัว คือ การวางตัวให้สมกับฐานะ เรามีฐานะเป็นอะไร เช่น เป็นลูก เป็นพ่อ-แม่ เป็นพี่-เมีย เป็นครู เป็นศิษย์ เป็นต้น ถ้าวางตัวให้สมกับที่ตัวเป็น อย่าเย่อหยิ่งถือตัวเกินฐานะ อย่าปล่อยตัวให้ต่ำด้อย น้อยหน้าเกินพอดี การปรับปรุงตัวเอง วางตัวเองให้เหมาะสมกับฐานะที่ตัวเป็นดังกล่าวมาเรียกว่า สมานัตตตา

หลักธรรมนี้เป็นเครื่องผูกจิตใจของผู้ใกล้ชิดกันในครอบครัวหรือนุคคลที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกันพึงกระทำและนำไปปรับใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการครองเรือน

๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหลักสัจจะ

ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียก วิจิตฺตวาจา คือ การพูดเท็จ การพูดคำส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดคำเพ้อเจ้อ เป็นต้น ดังนั้นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักสัจจะของวิสุทธิบัณฑิตจะต้องละมุสาวาท คือ เว้นขาดจากการพูดเท็จ และกล่าวแต่คำสัตย์ ชำรงสัจจะ ซื่อตรง เชื่อถือได้ ไม่ลวงโลก อันหมายถึงการไม่พูดโกหก หรือไม่ใช้วาจาละเมิดความจริงเพราะเห็นแก่ตนหรือเห็นแก่อำิสและมุ่งทำลายผู้อื่น ไม่ให้เป็นคนพูดปดหลอกลวง เชื่อถือไม่ได้ อันจะก่อให้เกิดโทษต่อตนเองคือทำให้ผู้อื่นไม่เชื่อถือในคำพูด เป็นที่ไม่ไว้วางใจแก่คนอื่น และอาจมีผลเสียต่อคนอื่นและส่วนรวมอีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นการสอนให้ยึดถือความถูกต้องในความดี คือการกล่าวแต่คำสัตย์ (ความจริง) รักษาสัจจะ เพื่อสร้างอุปนิสัยที่ดีให้เกิดขึ้นใจจิตใจตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาที่ไม่จริง ทำให้ผู้อื่นเชื่อถือในวาจา และเป็นที่ไว้วางใจแก่บุคคลอื่นด้วย

อีกอย่างหนึ่งทั้งยังเป็นการเตรียมพร้อมที่จะเข้าใจถึงเหตุและผลในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อที่จะนำไปสู่การกระทำสิ่งที่ดีงามและมีคุณค่าต่อไป วิสัจจริต ๔ อย่างละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ อยู่ในสภา ในบริษัท ในท่ามกลางญาติ ในท่ามกลางเสนา หรือในท่ามกลางราชสกุล ถูกผู้อื่นนำไปเป็นพยานซักถามว่า มาเถิด บุรุษผู้เจริญท่านรู้สิ่งใดจริงพูดสิ่งนั้น บุรุษนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง หรือเพราะเหตุเห็นแก่อำิสเล็กน้อย ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่นี้ สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีคนผู้พร้อมเพรียงกันเพละเลื้อยในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะหุชชนให้รักจับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัยพูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร

๓.๗.๑ มิจฉาทิฎฐิ

มิจฉาทิฎฐิ คือความเห็นผิด ดังตัวอย่างที่พระเจ้าโกรพยะมีความเห็นว่าการพนันเป็นสิ่งที่ถูกจึงตกลงที่จะเล่นการพนันกับปุลณณกัษัฬพิจารณาจากมูลเหตุว่า เจตนาอันนั้นเกิดจากกุศลมูล คือ โลกะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากกุศลมูลคือ โลกะ โทสะ โมหะ ที่มีอยู่ภายในใจ และแสดงออกมาทางกายและวาจา การแสดงออกเช่นนี้ย่อมถือเอาเจตนาเป็นตัวยุทธดังพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมัม วทามิ เจตยิตฺวา กัมมัม กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา”. “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ”^{๑๐๒}

ในความหมายนี้วาจาที่ประกอบด้วยกุศลกรรมที่เกิดขึ้นด้วยเมตตาด้วยปัญญาในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดขึ้น วาจานี้จึงเรียกว่า วาจาชอบ หรือสัมมาวาจา ส่วนวาจาที่ประกอบด้วยเจตนาที่เป็นอกุศลที่เป็นไปในทางเบียดเบียน เกิดขึ้นจากความโกรธ ความริษยา ความโลภหรือความหลงผิด อันทำให้จิตใจของตนก็เป็นทุกข์ เป็นไปเพื่อความเสื่อม เป็นสิ่งที่เกิดโทษกับตนเอง และผู้อื่นวาจาเช่นนี้เรียกว่า มิจฉาวาจา หรือผู้มิกุศลมนธธรรมอยู่ในใจของตน ถึงแยกแยะความถูกต้องดีแล้ว ก่อนที่จะได้กล่าววาจานั้นออกมา อันเป็นลักษณะของผู้เจริญแล้วด้วยปัญญานั้นเอง

^{๑๐๒} อ.ญ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๓๖๘.

วาจาใดที่ตนยอมรับ วิญญาณหรือบัณฑิตชั้นชมสรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งสมควร ตนไม่ติเตียนตนเอง และผู้อื่นไม่ติเตียน และสามารถเคารพในความถูกต้องของวาจานั้นได้ จึงควรกล่าววาจานั้น เมื่อกล่าววาจาเช่นนี้ออกมาจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีสัจจวาจา

๓.๗.๒ โทสะ

โทสะ หมายถึง ความโกรธที่เกิดขึ้นในจิตใจ แล้วแสดงออกมาเป็นคำพูด ที่ให้ผู้อื่นเสียสัจจะความเป็นจริงแท้ในคำพูด เช่น มีความอาฆาต พยาบาท มุ่งร้ายเป็นต้น ความโกรธทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัว ทำให้เป็นปฏิปักษ์กับหลักสัจจะอย่างนี้ ดังนั้นจะต้องเปลี่ยนจากโทสะ คือความโกรธ มาเป็น อโทสะ ความไม่โกรธ ดังนี้

อโทสะ หมายถึง ความไม่โกรธไม่พยาบาทการไม่โกรธตอบผู้ที่โกรธ เป็นบุคคลผู้หวังให้คนอื่นมีความสุขทั่วถึงกันดังปรากฏเรื่องในตอนที่ว่าวิรุณบัณฑิตถูกปณณกษัตริย์ทรมานก็ไม่ทำความโกรธแก่ปณณกษัตริย์ หากแต่มีความปรารถนาดีแสดงธรรมแก่ปณณกษัตริย์ให้กลับใจเป็นคนดีได้เพราะวิรุณบัณฑิตเป็นผู้ไม่โกรธ บุคคลผู้ไม่โกรธจะไม่คิดแต่เอาประโยชน์สุขของตนฝ่ายเดียวแต่จะเป็นผู้ที่ให้อภัยแก่ผู้อื่นเสมอ แม้ตนจะได้รับความลำบากถูกทรมาน เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความเมตตากรุณา เมื่อตนเองมีความสุขก็อยากจะแบ่งความสุขให้ผู้อื่น เห็นผู้อื่นมีความสุขก็อยากจะช่วยให้พ้นทุกข์ เป็นต้น บุคคลเช่นนี้ ชื่อ อโทสะ^{๑๑๑} ความไม่โกรธไม่พยาบาทดังกล่าวนี้ เป็นหลักธรรม เพื่อความเป็นคนดี สามารถรักษาความเป็นมิตรภาพเอาไว้ได้ดังเรื่องที่ปรากฏในคราวที่พญาครุฑและพญานาคเป็นคู่รักกันแต่ครั้งก่อน เป็นเพราะพญาทั้งสองนั้นมีความอดทน(ขันติ)มีความยินดีพอใจในการบริโภคอาหาร (สันโดษ) แม้ตนจะหิวเพียงใด แต่เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณธรรมคือ อโทสะ จึงสามารถรักษาความเป็นมิตรภาพไว้ได้ ดังนั้นสัจจะ คือสัมมาวาจาอันเกิดจากความจริงใจในคำพูด มีความหนักแน่นมั่นคง เพราะตระหนักว่า คนเราจะมีเกียรติได้เพราะความสัตย์ แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อความดีที่ตนต้องทำให้เป็นไปตามนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ตามรักษาสัจจะ”

๓.๗.๓ อคติ ๔

วิรุณบัณฑิตได้ให้โอวาทแก่นุตรธิดาของท่านที่จะรับใช้พระเจ้าแผ่นดินหรือข้าราชการที่ดีต้องเว้นจากความลำเอียงได้แก่ อคติ หมายถึง ความลำเอียง ผู้ปกครองผู้บริหารราชการต้องไม่เป็นผู้ลำเอียงต้องวินิจฉัยคดีความในเรื่องราวต่างๆ ด้วยความยุติธรรม เว้นอคติ ไม่ตัดสินใจโดยผลุนผลันไปตามความพอใจของตน ๑. นันทาคติ คือ ลำเอียงเพราะชอบ เป็นการกระทำในสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ด้วยความชอบพอ รักใคร่กัน เช่น การให้ลาภยศ การตัดสินความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความพอใจของตน ๒. โทสาคติ คือ ลำเอียงเพราะความชัง เป็นการกระทำในสิ่งที่ไม่ควร

^{๑๑๑} ธนุ แสงศักดิ์, ถิ่นบรรยายสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, หน้า ๕๓.

กระทำด้วยความเกลียดชังไม่ชอบกัน เช่น การไม่ให้ลาภยศหรือการการตัดสินความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความเกลียดชัง ๓. โมหาคติ คือ ลำเอียงเพราะความหลง เป็นการกระทำในสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ด้วยความโง่เขลา เช่น การให้ลาภหรือไม่ให้ลาภยศ การตัดสินความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความโง่เขลา ๔. ภยากติ คือ ลำเอียงเพราะความกลัว เป็นการกระทำในสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ด้วยความกลัว เช่น การให้ลาภหรือไม่ให้ลาภยศ การตัดสินความ หรือตัดสินอื่นๆ ด้วยอำนาจความกลัว^{๑๑๔} หลักกคิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เน้นถึงความยุติธรรมของข้าราชการควรที่จะนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความเที่ยงธรรมเป็นสัญญาณแห่งความเชื่อมั่นแก่ข้าราชการชั้นผู้น้อยหรือผู้สื่องานต่อผู้ใหญ่ ถ้าวาจาที่กล่าวออกมานั้นประกอบด้วยอคติ ๔ แล้วย่อมคลาดเคลื่อนจากสัจจะคือความเป็นจริง

๓.๗.๔ มิตร (เพื่อน)

พระเจ้าโกรพยราชคบกับมาณพโดยไม่รู้ว่ามาณพนั้นคือปุณณกัณษผู้เป็นหลานของท้าวเวสสุวรรณที่แปลงตัวมาเล่นการพนันเพื่อเอาตัวของวิรุบบันทิตไป ดังนั้นการคบมิตรจึงสำคัญมาก คบมิตรดีย่อมแนะนำไปในทางที่ดี คบมิตรชั่วย่อมแนะนำไปในทางที่ชั่วเป็นต้นในทางพระพุทธศาสนากล่าวกับการคบมิตรเอาไว้ว่า มิตร หมายถึง บุคคลผู้ที่ร่วมกันร่วมงานร่วมคิดหรือเพื่อน ผู้ที่มีไมตรีจิตชื่อว่ามิตร มิตรมีความสำคัญมากเพราะมิตรย่อมสงเคราะห์ได้หลายสถาน เช่น ช่วยเหลือในการทำงาน ให้คำปรึกษา ให้ความอบอุ่นให้มีความสุข แต่การคบมิตรนั้นจะต้องเลือกคบเพราะมิตรมีทั้งมิตรดีและไม่ดี มิต่อไปนี้ มิตรดี ๔ ประเภท คือ

(๑) มิตรมีอุปการ ช่วยป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ช่วยป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อน ผู้ประมาทแล้วเมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงนักรของเพื่อนได้เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินที่เพื่อนต้องการ

(๒) มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข เปิดเผยความลับของตนแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อน มิให้แพร่พราย ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามวิบัติหรือยากจน เมื่อเพื่อนมีอันตราย ก็เสียสละแทนเพื่อนได้

(๓) มิตรแนะนำประโยชน์ให้ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ให้เพื่อฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังแนะนำทางไปสู่สุคติโลกสวรรค์

(๔) มิตรมีความรักใคร่ เมื่อเพื่อนทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อเพื่อนสุขก็สุขด้วยได้เถียงคนที่พูดผิดเตือนเพื่อน รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน และมิตรไม่ดี ๔ ประเภทได้แก่ ๑) เป็นคนปอกลอก คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว เสียน้อยคิดเอาให้มาก เมื่อมีภัยมาถึงตัวจึงรับทำกิจช่วยเพื่อน คบเพื่อนเพราะเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่ตน ๒) เป็นคนคิดแต่พูด เก็บของล่องแล้วมาปราศรัย คือ พูด

^{๑๑๔} อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓/๑๗.

แต่เรื่องที่ล่วง มาแล้วอ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัยพูดแต่เรื่องที่อยู่อ้างไกลสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้และคอยพูดแสดงความขัดข้องต่างๆ ตลอด ๓) เป็นคนหัวประจบ ทำชั่วก็คล้อยตาม เมื่อเพื่อนปรึกษาในเรื่องการทำชั่วก็คล้อยตาม จะทำดีก็คล้อยตาม คือเมื่อเพื่อนจะทำความคิด ก็คล้อยตาม ต่อหน้าสรรเสริญ จะพูดหรือแสดงความคิดเห็นอย่าง เมื่อลับหลังเพื่อนก็ตั้งหน้าินทาว่าร้ายต่างๆ ๔) เป็นคนชักชวนในทางที่เสื่อม ชักชวนให้ดื่มน้ำเมาสุราเมรัย หรือสิ่งเสพติดอื่นๆ ชักชวนเที่ยวกลางคืน เที่ยวตามสถานเริงรมย์ต่างๆ เป็นต้น ชักชวนให้มัวเมาในการเล่นการพนัน^{๑๑๕} มิตรทั้งสองประเภทนี้ เป็นสิ่งที่ผู้หวังความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตควรที่จะเลือกคบเอาแต่มิตรที่ดีมีประโยชน์ละเว้นมิตรที่จะนำพาตนไปสู่ความเสื่อมเสีย เพราะมิตรนั้นเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตหรือจะกล่าวได้ว่าชีวิตทั้งหมดจะได้มีความสุขก็เพราะมิตรจะได้รับความทุกข์ก็เพราะมิตร

๓.๗.๕ มัจฉริยะ ๕

ธรรมมัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ ความหวงแหน เหนียวแน่น ไม่อยากจะแบ่งปันให้ใครหวงไว้แก่ตนเพียงผู้เดียว ซึ่งท่านวิสุทธิบัณฑิตได้ให้โอวาทแก่พระราชว่าผู้ครองเรือนไม่ควรเป็นผู้มีความตระหนี่ เพราะจะทำให้เป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ความตระหนี่นั้น ในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏท่านจำแนกไว้มี ๕ ประเภท คือ

(๑) อวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ ได้แก่ความหวงแหนที่อยู่อาศัยอันเป็นของตน ไม่พอใจ ให้นุคคลอื่นซึ่งเป็นคนต่างค้ำ ต่างนิกาย ต่างหมู่ ต่างคณะ ต่างพรรค ต่างพวก ต่างประเพณี กับฝ่ายตน เข้ามาอยู่อาศัยปะปนแทรกแซง จัดเป็นอวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่

(๒) กุลมัจฉริยะ ตระหนี่สกุล ได้แก่ความหวงแหนสกุลของตนเอง ไม่มีความประสงค์คือไม่ต้องการสนับสนุนผู้อื่นภายนอกมาเกี่ยวข้องผูกพันด้วย จัดเป็นมัจฉริยะฝ่ายภคหัตถ์

(๓) ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ ได้แก่หวงแหน เหนียวแน่นทรัพย์สินสมบัติพัสดุสิ่งของต่างๆ ซึ่งเป็นของตน ไม่ต้องการจะแบ่งปันให้นุคคลอื่น มีลาภมากก็มีความโลภมากมีทรัพย์สินสมบัติเท่าใด ก็เก็บไว้เป็นทรัพย์สินสมบัติเท่านั้น จัดเป็นลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ

(๔) วัณณมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ ได้แก่ความหวงแหนคุณงามความดี ไม่มีปรารถนาให้นุคคลอื่นทัดเทียมตน หรือเสมอกับตนในคุณงามความดีนั้นๆ หมายความว่า ไม่ต้องการให้ผู้อื่นสู้ได้นั่นเอง วัณณมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ

(๕) รัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม ได้แก่ความหวงแหนธรรม หวงศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่ตนศึกษาเล่าเรียนมา ไม่มีความปรารถนาจะแสดงจะบอกจะกล่าวสั่งสอนให้แก่บุคคลอื่นๆ ด้วยเกรงว่า เขาจะรู้ทัดเทียมตน เพราะต้องการรู้เฉพาะตนแต่ผู้เดียว จัดเป็นรัมมมัจฉริยะ ตระหนี่

^{๑๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๖/๑๘๖-๑๘๖/๘๔-๘๖.

ธรรม^{๑๐๖} ความตระหนี่ทั้ง ๕ ประการที่กล่าวมานี้บุคคลผู้ที่ครองเรือนไม่ควรจะให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะการห่วงแหนผลกำไรของเครื่องใช้ต่างๆ ควรจะแบ่งปันหรือสังเคราะห์แก่ผู้ที่อยู่ในครอบครัวและสังคมเดียวกัน เพื่อเป็นการผูกไมตรี

๓.๗.๖ อบายมุข ๖

อบายมุข หมายถึง หนทางแห่งความเสื่อม ผู้ครองเรือนที่หวังความสุขความเจริญให้แก่ครอบครัว ควรเว้นจากหนทางแห่งความเสื่อมเพราะสิ่งเหล่านี้จะพาตนเองและครอบครัวตลอดทั้งสังคมเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาดังพระเจ้ารัตนัญชัยไกรยพราชที่ด้องสูญเสียวิธูรบัตถิตให้แก่ปุณณกยักร์เพราะสิ่งดังต่อไปนี้

(๑) คิดสุราและของมีนเมา ทำให้เสียทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดแห่งโรค เสียเกียรติ เสียชื่อเสียง ทำให้ไม่รู้จักอาย ทอนกำลังปัญญา

(๒) ชอบเที่ยวกลางคืนก่อให้เกิดความเสื่อมคือไม่รักษาตัว ไม่รักษาลูกเมีย ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่หวาดระแวงสงสัย เป็นเหตุให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ เป็นที่มาของเรื่องเดือดร้อน

(๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษโดยการทำงานเสื่อมเสีย เพราะใจกังวลคอยคิด จ้องกับเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ

(๔) ติดการพนันมีโทษหลายประการเช่น เมื่อชนะย่อมก่อเวร เมื่อแพ้ก็เสียดาทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์สมบัติหมดไป เป็นคนไม่เชื่อถือในถ้อยคำ เป็นที่ดูหมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของหญิงที่จะแต่งงานด้วยเพราะกลัวจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

(๕) คบคนชั่วเป็นเพื่อนเป็นเหตุให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่คบ เช่น กลายเป็นนักเล่นการพนัน นักเที่ยวผู้หญิง นักดื่มสุรา เป็นคนล่อลวง เป็นคนอันธพาล เป็นต้น

(๖) เกียจคร้านการทำงาน โดยทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้าง ผัดเพี้ยนไม่ทำงาน ทรัพย์สมบัติใหม่ก็ไม่เกิด และสิ่งที่มีอยู่ก็เสื่อมสิ้นไป^{๑๐๗}

หลักอบายมุขทั้ง ๖ ประการดังกล่าวนี้ ผู้ครองเรือนต้องละเว้นหากไม่เช่นนั้นแล้ว ครอบครัวก็จะพบกับปัญหานานับประการ ดังกล่าวแล้ว เป็นต้น

^{๑๐๖} ฐานุ แสงศักดิ์, ธรรมวิภาคบรรยายสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาโท, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, มปป), หน้า ๑๗๓.

^{๑๐๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๖/๑๗๔-๑๗๕/๘๐-๘๑.

๓.๘ สรุป

ในการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในวิรุทธชาดกผู้วิจัยได้แยกหลักธรรมเป็น ๒ ประเภทคือ ๑) หลักธรรมที่เป็นฝ่ายเกื้อหนุนสัจจะและ โดยหลักธรรมที่เป็นฝ่ายเกื้อหนุนนั้นเป็นหลักธรรมที่วิรุทธบัณฑิตได้ประพฤติปฏิบัติและแสดงให้ผู้อื่นได้ปฏิบัติตาม ซึ่งประกอบด้วย ทศพิชราชธรรม จักกวรรดิธรรมราชสติธรรม พรหมวิหาร ฌราวาสธรรม ปธาน อปปมาทธรรม อธิษฐานธรรม สังคหวัตถุ สาธุนรธรรม วิริยะธรรม หลักเบญจศีล เป็นต้น หลักธรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เมื่อวิรุทธอำมาตย์ปฏิบัติ จึงได้รับยกย่องจากบุคคลทั้งหลายว่าท่านเป็นบัณฑิตเป็นผู้ที่มีสัจจะ ๒) หลักธรรมที่เป็นฝ่ายปฏิบัติกับสัจจะคือการละมูสาวาท คือ เว้นขาดจากการพูดเท็จ และกล่าวแต่คำสัตย์จริง สัจจะ เชื่อตรง เชื่อถือได้ ไม่ลวงโลก...^{๑๐๔} อันหมายถึงการไม่พูดโกหก หรือไม่ใช้วาจาละเมิดความจริงเพราะเห็นแก่ตนหรือเห็นแก่อำิสและมุ่งทำลายผู้อื่น ในส่วนนี้สัมมาวาจา มีลักษณะเป็นองค์ของศีลด้วยการงดเว้นการเบียดเบียน ไม่ให้เป็นคนพูดปดหลอกลวง เชื่อถือไม่ได้ อันจะก่อให้เกิดโทษต่อตนเองคือทำให้ผู้อื่นไม่เชื่อถือในคำพูด เป็นที่ไม่ไว้วางใจแก่คนอื่น และอาจมีผลเสียต่อคนอื่นและส่วนรวมอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นการสอนให้ยึดถือความถูกต้องในความดี คือการกล่าวแต่คำสัตย์ (ความจริง) รักษาสัจจะ เพื่อสร้างอุปนิสัยที่ดีให้เกิดขึ้นใจจิตใจตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาที่ไม่จริง ทำให้ผู้อื่นเชื่อถือในวาจา และเป็นที่ไม่ไว้วางใจแก่บุคคลอื่นด้วย ทั้งยังเป็นการเตรียมพร้อมที่จะเข้าใจถึงเหตุและผลในการประพฤติปฏิบัติเพื่อที่จะนำไปสู่การกระทำสิ่งที่ดีงามและมีคุณค่าต่อไป

สัจจะ ในที่นี้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของวิรุทธบัณฑิตนั้นจากการศึกษามาทั้งหมดพบว่าการบำเพ็ญสัจจบารมีของวิรุทธบัณฑิตนั้นเป็นการบำเพ็ญการรักษาสัจจะเพื่อรักษาชีวิตของคนในเมืองและของพระราชผู้เป็นเจ้านายของคนที่ได้เล่นสกาแพ่ปุณณกัณท์ผู้มุ่งหวังที่จะได้หัวใจของวิรุทธบัณฑิตไปเป็นสินสอดของบุตรสาวพญานาควรุณที่เมืองบาดาล เนื่องจากบุตรสาวของพญานาควรุณนั้นได้ให้คำมั่นว่าหากปุณณกัณท์สามารถนำหัวใจของวิรุทธบัณฑิตมาให้กับบิดาของตนได้ นางก็ยินยอมที่จะเป็นมเหสีของผู้นั้น เมื่อปุณณกัณท์ได้ยินเรื่องราวก็เดินทางไปเฝ้าพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชเพื่อทำเล่นสกาชิงเมืองปรากฏว่าพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชแพ้นั้น ปุณณกัณท์จึงขอยึดเมืองพร้อมกับวิรุทธบัณฑิตเพื่อไปเป็นบรรณาการแก่คนรักคือบุตรสาวของพญานาค แม้ว่าพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชจะห้ามว่าสงครามชิงเมืองผ่านการเล่นสกาไม่นั้นไม่ได้รวมเอาวิรุทธบัณฑิตเข้าไปด้วยเพราะเขาย่อมมีสิทธิในชีวิตของตน แต่ปุณณกัณท์ก็ไม่ยอมและเพื่อเป็นการตอบแทนผู้เป็นพระราชวิรุทธบัณฑิตจึงอาสาเอาตัวไปเป็นเครื่องตอบแทนแก่ปุณณกัณท์ด้วยการให้ปุณณกัณท์จับ

^{๑๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๓๘/๔๓๕.

ไปฆ่าเพื่อเอาหัวใจ^{๑๐๘} แต่ก่อนไปเป็นเชลยวิชรบัณฑิตก็ขอปณณกัษณ์ว่าขอกลับบ้านไปลาลูก ภรรยา ก่อนโดยสัญญาว่าจะกลับมาให้ฆ่าอย่างแน่นอน เมื่อปณณกัษณ์อนุญาตจึงกลับไปลาบรรดาลูกและภรรยาที่บ้านก่อนจากนั้นจึงได้กลับมาหาปณณกัษณ์ตามสัญญา อันเป็นการกระทำที่เป็น การรักษาคำพูดหรือสัจจะที่ตนมีให้กับปณณกัษณ์ แม้ว่าปณณกัษณ์จะถามว่าท่านมาทำไมทำไม ไม่หนีไป วิชรบัณฑิตก็ตอบว่าการรักษาสัจจะคือคุณธรรมของผู้ที่เป็นคนดีเพราะคำว่า "สัจจะ" หมายถึง "จริงใจ คือ ความซื่อสัตย์จริงวาจา คือ พูดจริง" และ "จริงการ คือ ทำจริง" ส่วนคำว่า "บารมี" หรือ "ปารมี" มีความหมายอยู่ ๒ ประการ คือ "อย่างยิ่ง, เลิศประเสริฐที่สุด" และ "คุณธรรม ที่ได้สั่งสมกันมาโดยลำดับ หรือ การสะสมคุณงามความดี ทำบุญกุศลกันโดยลำดับต่อเนื่อง" เมื่อ วิชรบัณฑิต ได้แสดงธรรม จนสามารถเปลี่ยนแปลงจิตใจ ของปณณกัษณ์และได้มีโอกาสเดินทางไปแสดงธรรมแก่พญานาคและบริวารแล้วที่สุดก็ได้กลับมาสู่เมืองมนุษย์ทำหน้าที่ในการสั่งสอน ธรรมต่อไป^{๑๐๙}

^{๑๐๘} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๕๖๐/๔๒๕.

^{๑๐๙} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๕๖๓/๔๓๑.